

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Arhiivinduse osakond

Kristi Ütt

**EESTI RAHVA MUUSEUMILE AASTATEL 1909–1923 SAADETUD
POOLAMETLIKUD KIRJAD AJALOOALLIKANA**

Magistritöö

Juhendaja: professor Aadu Must

Tartu 2015

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. KIRJASAATJAD.....	10
1.1 Geograafiline paiknemine	11
1.1.1 Kirjasatjad Eesti alal.....	11
1.1.2 Kirjasatjad Eesti diasporaas.....	13
1.2 Professionaalne jagunemine.....	18
2. KIRJADE TEMAATIKA	21
2.1 Muuseum kirjades	21
2.1.1 Muuseumi olemus ja rahva suhtumine.....	21
2.1.2 Muuseum külastajatele ja tutvus kogudega.....	23
2.1.3 Muuseumi liikmete ja usaldusmeeste tegevus	24
2.1.4 Teated sõjast ja muuseumi sõjaosakond	29
2.2 Ainealine vanavara kirjades.....	32
2.2.1 Vanavarakorjajate töökorraldus	32
2.2.2 Külaelu olme ja mentaliteet vanavarakorjajate kirjades	40
2.2.3 Vanavara ost, müük ja vahetus	42
2.2.4 Teated arheoloogilistest leidudest ja harrastusarheoloogid.....	45
KOKKUVÕTE.....	49
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS.....	51
SUMMARY	57
LISAD	59
Lisa 1. Joonis 1.Eesti kihelkonnad 20. sajandi alguses.....	59
Lisa 2. Tabel 4. Kirjasatjate paiknemine maakondades, kihelkondades ja linnades.....	60
Lisa 3. Joonis 2. Kirjasatjate paiknemine kihelkondades.....	66

Lisa 4. Joonis 3. Kirjasatjate ja paiknemine Eesti linnades.....	67
Lisa 5. Tabel 5. Kirjasatjate paiknemine ja aktiivsus Tsaari-Venemaal.	68
Lisa 6. ERM Fk 625:18 Eesti Rahva Muuseumi ametnikud 23. veebruaril 1915. a.....	70
Lisa 7. ERM Fk 365:52 Muuseumi ametnikud ERM-i kogude juures 1911. a.	71

SISSEJUHATUS

1909. aastal Jakob Hurda mälestuse jäädvustamiseks asutatud Eesti Rahva Muuseumist on enam kui 100 aastaga kujunenud väärikas mäluasutus – kogu eesti rahva muuseum. Möödunud suure juubeli ja peatse uue kauaoodatud hoone avamisega seoses on paslik pöörata pilk tagasi muuseumi algusaastate juurde.

Iga institutsiooni tegevusega käib teatavasti alati kaasas ka dokumentide teke ning muuseumi ametiarhiivi ladestunud materjali hulk on aukartustäratav. Suuremat kasutamist on peamiselt muuseumi ajalugu puudutavates käsitlustes leidnud just ametiarhiivi varasem osa aastatest 1909–1940(1945), eriti juhatuse ja erinevate toimkondade protokollid. Kahjuks on jäänud uurijatel kahe silma vahele äärmiselt huvitav ja mitmekülgne allikate liik – nimelt muuseumi kirjavahetus, mille suurema enamiku moodustab poolametlik korrespondents. Hoolikate otsingute tulemusena suutsin leida vaid käputäie artikleid ja doktoritöö, milles muuseumi kirjavahetusele on ametlikult osundatud.¹ Samuti olen ise kirjavahetusele tuginedes (ja ka viidates) toimetanud Eesti Rahva Muuseumi ajajaveebi rubriiki „Kuu kiri“.² Siinkohal pean möönma, et kaudsete st korrektselt viitamata käsitluste ring, milles korrespondentsi on uuritud, võib olla laiem. See aga tähendab, et nii on võetud järgmiselt uurijatelt võimalus materjalini jõuda, seda uurida ja teaduskäibesse tuua.

Käesoleva olemuselt allikaõpetusliku magistritöö põhiline eesmärk on tutvustada Eesti Rahva Muuseumile aastatel 1909–1923 saadetud poolametlikke kirju ajalooallikana ning läbi kirjades käsitletud teemade näidata võimalusi allika kasutamiseks erinevate

¹ Õunapuu, P. Eesti Rahva Muuseum algaaastate suurskogumised. – Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat L. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2007. Lk 11–42.; Õunapuu, P. Eesti Rahva Muuseumi majaehituse lugu 1909–1918.- Mäetagused, nr 20, 2003. Lk 146–161.; Sild, H. Kristjan Raud ja vanavara suurskogumine. Kristjan Raud. Ants Laikmaa. Kogumik Kristjan Raua, Paul Raua ja Ants Laikmaa 100. sünniaastapäevale pühendatud teaduslike konverentside ettekannetest 1965–1966. Tallinn: Kunst, 1970. Lk. 61–76.; Sild, H. Kunstnike kaasabist Eesti Rahva Muuseumi rajamisel ja vanavara kogumisel. - Tartu Riikliku Kunstimuuseumi almanahh III. Tartu: Tartu Riiklik Kunstimuuseum, 1972. Lk 60–68.; Õunapuu, P. Eesti Rahva Muuseumi loomine ja väljakujunemine. Doktoritöö, 2011.

² Vt Eesti Rahva Muuseumi ajaveeb: Kuu kiri. Toim. Ütt, Kristi. <http://blog.erm.ee/?s=kuu+kiri> [07.05.2015].

ajaloovaldkondade uurimisel ning teaduskäibesse toomisel. Ülesanne ei ole kirjutada uut käsitlust muuseumi algusaastaist ega pretendeerida kõikide teemade süvauurimisele. Pigem püüan näidata uurimisvõimalusi ja kutsuda huvilisi neid põnevaid allikaid julgemalt kasutama.

Mida tähendab siinkohal mõiste *poolametlik kiri*? Mitmed kirjavahetusi uurivad teadlased³ kasutavad mõistet (ing. k. *semi-formal, semi-official*) tähistamaks kirju, mille vorm, pöördumisvormelid ja sisu on vähem formaalsed, kui ametlike kirjade puhul, ent mis ei liigitu ka erakirjade hulka. Harilikult saadetakse selliseid kirju isikute/gruppide vahel, kes küll võivad üksteist tunda, ent nende omavaheline suhtlus jääb teataval määral ofitsiaalseks. Sellisele liigitusele tuginevad ka inglisekeelses kultuuriruumis kasutatavad kirjade koostamise käsiraamatud.⁴

Töö ajalisteks raamideks on seatud periood muuseumi asutamisest kuni aastani 1923, mil muuseum oli kolinud päris oma hoonesse Raadil ja avanud ka esimese püsinäituse. Sellesse vahemikku jäävad ka keerukad sõja-aastad ja Eesti iseseisvumine. Viimane tõi muuseumile kaasa olude teatava paranemise ja tegevuse stabiliseerumise⁵, millega võib selgitada ka märgatavat kirjade arvu vähenemist st teoreetiliselt ka kirjasaatjate passiivistumist.

Nagu juba eespool mainitust selgub, ei ole muuseumi kirjavahetust kitsamalt keegi varem süvitsi uurimisteenaks võtnud. Muuseumi ajaloost on ilmunud mitmesuguseid suuremaid üldkäsitlusi. Lähiminevikus kaitses oma doktoritöö muuseumi loomisest ja väljakujunemisest teemaga pikki aastaid tegelenud teadur Piret Õunapuu⁶, muuseumi 100. juubeliks ilmus koos teiste autoritega samuti tema toimetatud koguteos.⁷ Varasemal

³ Vt. nt. Tiisala, S. Power and Politeness: Languages and salutation formulas in correspondence between Sweden and the German Hanse. – Letter Writing. Toim. Nevalainen, Terttu; Tanskanen, Sanna-Kaisa. John Benjamins Publishing Company: 2007. Lk 13–26; Midy, I. Nominal morphology in Russian Correspondence 1700–1715. Stockholm University, 2010. Lk 351.

⁴ Murthi, R.K. Letters are Forever. – The Complete Guide to Letters for Social Interaction. New Delhi: 2006. Lk 4–5.

⁵ Nõmmela, M. Rahvusmuuseum rahvusriigis. Eesti Rahva Muuseum 1920–1940. – Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat. Koost: Õunapuu, P. Tartu, 2009. Lk 106–116.

⁶ Õunapuu, P. Eesti Rahva Muuseumi loomine ja väljakujunemine. Doktoritöö. Tartu, 2011.

⁷ Õunapuu, P. Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat. Eesti Rahva Muuseum: Tartu, 2009.

perioodil on muuseumi ajalugu vaadelnud Ferdinand Leinbock⁸, kelle 1934. aastal muuseumi aastaraamatus ilmunud artikkel on teatavas mõttes ka paljude tänapäevaste käsitluste aluseks.⁹ P. Õunapuu ja ka paljud teised on avaldanud hulganisti artikleid, mis keskenduvad muuseumi algaastate spetsiifilisematele üksiküsimustele¹⁰, alates 2006. aastast annab muuseum välja allikpublikatsioonide sarja tuntud tegelaste vanavara kogumisretkede päevikutest (TAp), millest on käesolevaks hetkeks ilmunud kümme raamatukest.¹¹

Kirjade keelekasutuse ja epistolaarkirjanduse uurimisega tegelenud Reinhard Martin Georg Nickisch on viidanud korrespondentsi kui allika mitmekülsusele – kirjad ei ole oluliseks allikmaterjaliks üksnes kirjandus-, vaimu-, haridus- ja sotsiaallajaloo uurimisel, vaid ka hindamatud isiksuse-, õigus-, kultuuri- ja kommunikatsioonialajaloo ressursid. Kirjad peegeldavad eriti kujukalt isikute sotsioloogilis-kommunikatiivsed suhteid ning samuti vastavat kultuuriolu.¹² Suurbritannia ajaolane Rebecca Earle rõhutab, et artefaktidena on kirjad seotud nii koha kui ka kontekstiga, milles need loodi, mistõttu ei saa neid vaadelda kuidagi isoleeritult, vaid näha nende omavahelisi seoseid. Kirjade kirjutamist tuleks seega käsitleda kui teatavat sotsiaalset ja kultuurilist praktikat.¹³ Miriam Dobson juhib tähelepanu kirja kirjutamisele, kui *võimalusele kirjutaja eneserefleksiooniks läbi dialoogi*.¹⁴ Seetõttu ongi kirjad ajaloolastele äärmiselt olulised olme ja mentaliteedi ajaloo

⁸ Aastast 1935 Linnus.

⁹ Leinbock, F. Eesti Rahva Muuseum 1909-1934. - Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat IX-X. Tartu: Sihtasutus Eesti Rahva Muuseum. Lk 1–48

¹⁰ Õunapuu, P. Eesti Rahva Muuseum algaastate suerkogumised. – Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat L. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2007. Lk 11–42.; Õunapuu, P. Eesti Rahva Muuseumi majaehituse lugu 1909–1918.- Mäetagused, nr 20, 2003. Lk 146–161.; Sild, H. Kristjan Raud ja vanavara suerkogumine. Kristjan Raud. Ants Laikmaa. Kogumik Kristjan Raua, Paul Raua ja Ants Laikmaa 100. sünniaastapäevale pühendatud teaduslike konverentside ettekannetest 1965–1966. Tallinn: Kunst, 1970. Lk. 61–76.; Sild, H. Kunstnike kaasabist Eesti Rahva Muuseumi rajamisel ja vanavara kogumisel. - Tartu Riikliku Kunstimuuseumi almanahh III. Tartu: Tartu Riiklik Kunstimuuseum, 1972. Lk 60–68.

¹¹ Vanavara kogumisretkedelt 1–10. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2006–2013.

¹² Nickisch, Reinhard M. G. Briefe als Quellen und Zeugnisse. - Brief. Stuttgart: J. B.. Metzler, 1991. Lk 212–215.

¹³ Earle, Rebecca. Introduction: Letters, writers and the historian. – Epistolary Selves: Letters and letter-writers, 1600–1945. Asgate Publishing, 1999. Lk 2–3.

¹⁴ Dobson, Miriam. Letters. – Reading Primary Sources: The Interpretation of Texts from Nineteenth and Twentieth Century History. Toim: Dobson, Miriam; Ziemann, Benjamin. Routledge: 2008. Lk 61.

allikana, kuna need annavad toimunud sündmustest vahetu ning emotsionaalse pildi – kajastades otseselt olusid, milles need tekkisid.

Viimasel paarikümnel aastal on ajaloolaste seas nii Eestis kui väljaspool hoogustunud tavainimeste kirjade uurimine. Tartu Ülikooli arhiivinduse õppetooli tudengite ja juhendajate poolt valmis 1990. aastate teisel poolel projekti “Ajalugu kirjades”¹⁵ mitmeid töid vaimulike, sõdurite, kooliõpetajate ja J. Hurda kaastööliste korrespondentsist.¹⁶ Hiljuti kaitses mahuka magistritöö sõdurite sõjakogemusest Liisi Eglit¹⁷, kõrvutades nende kirju ja mälestusi.¹⁸ Lähiriikidest ilmus 2011. aastal Soome Kirjanduse Seltsi mahukas artiklikogumik kirjade ja ajalooteaduse kokkupuutest.¹⁹ Laialdaselt on Eestis publitseeritud ka mitmete kultuuritegelaste korrespondentsi.²⁰ Mind ennast inspireerinud ajaloolastest rõhutasin siinkohal veel Ea Janseni ja tema suurt vaimustust kirjade vastu – tegeles ta ju aastaid ajalehe Sakala korrespondentsi ning kirjasaatjate uurimisega. Ea Jansen ise võttis oma elutöö kokku järgnevalt: *Oli lausa õnn, et ammugi sain uurimisteeneks eesti 19. sajandi rahvusliku liikumise. Muuhulgas sattus seejuures mu kätte haruldane materjal – Carl Robert Jakobsoni arhiiv Kurgjal, mis sisaldas sadu kirju ajalehele. Selle uurimisega sain hea võimaluse järgida suunda, mis mulle on olnud kõige südamelähedasem – niinimetatud lihtsate inimeste osalust rahvuslikus liikumises; kirjad „Sakalale“ olid siirad eneseavaldused, tulid nad siis kooliõpetajatelt, talunikelt, käsitööliselt linnas ja maal. Selle tõestuseks, et rahvuslus oli idee jõud, mis suutis laiu hulki liikvele viia, oli minu jaoks ka Jakob Hurda arhiiv – tema rahvaluulekogumise suuraktsiooniga lausa venestamise*

¹⁵ Projekt tugines Eesti Teadusfondi grandile nr 2997, juhtis PhD Aigi Rahi-Tamm.

¹⁶ Vt nt Rahi, Aigi; Jõgisuu, Piret. Eesti sõdurite kirjad Esimesest maailmasõjast I. – Ajalooline Ajakiri nr 2 (101): 1998 Lk 29–48; Rahi, Aigi; Jõgisuu, Piret. Eesti sõdurite kirjad Esimestest maailmasõjast II. – Ajalooline Ajakiri, nr 3 (110), Lk 51–67.; Kekkonen, Elina. Kooliõpetajate kirjad ajalooallikana Kodavere kihelkonna näitel (1863–1890. – Artiklite kogumik. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised nr 2 (9). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, Lk 133–167. Lepp, Anu. Jakob Hurdale rahvaluulekogumise käigus Pärnumaalt saadetud kirjad ajalooallikana. Seminaritöö, juhendaja mag. Aigi Rahi. 1998. Käsikiri Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudi arhiivinduse õppetoolis.

¹⁷ Aastast 2014 Esse.

¹⁸ Eglit, Liisi. Eesti sõdurite sõjakogemus Esimeses maailmasõjas: võrdlev analüüs sõjaaegsete kirjade ja sõjajärgsete mälestuste põhjal. Magistritöö. Juhendaja PhD Aigi Rahi-Tamm. Tartu Ülikool, 2012.

¹⁹ Kirjeet ja historianitutkimus. Toim: Leskelä-Kärki, Maarit; Lahtinen, Anu; Vainio-Korhonen, Kirsi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsingi: 2011.

²⁰ Vt nt Piir, Tarmo. Jakob Hurda ja Villem Reimani kirjavahetus aastatel 1884–1894. Tartu: Ilmamaa, 2010.; Randjärv, Laine. Sillad üle piiride : Tuudur Vettiku kirjad abikaasa Lonni Paigaline-Vettikule aastatel 1955–1956 : Tuudur Vettiku ja Roland Laasmäe kirjavahetus aastatel 1959–1975. SE & JS: Tallinn, 2012.

*kõrgajal tuli samuti kaasa sadu ja sadu inimesi üle eestlaste maa ja oma tööd mõtestasid nad kui „tähtsat isamaa tööd“.*²¹

Magistritöö põhilise allikbaasi moodustavad Eesti Rahva Muuseumi ametiarhiivis (ERMA) asuvad poolametlikud kirjad aastatest 1909–1923, mida kokku oli 2380 tükki (vt Tabel 1). Antud lähtekohast tulenevalt ei ole käesoleva töö valimisse kaasatud ametlikku korrespondentsi s.o kirju ministeeriumidelt, võimuesindajatelt ja teistelt institutsioonidelt ning kõrvale jäetud on ka muuseumitegelaste omavaheline korrespondents. Kasutatud on üksnes eraisikute ja seltside-ühingute, kui nende käepikenduse, kirju muuseumile (oli ju muuseum ka ise antud perioodil ise tegev seltsina). Töö mahupiirangu tõttu on kõrvale jäetud muuseumi vastuskirjad, mille koopiad ja mustandid on ametiarhiivis olemas. Seega kajastan korrespondentsi ühepoolset.

Tabel 1. Kirjade koguarv aastatel 1909–1923

Aasta	Kirjade arv	Osakaal
1909	18	0,8 %
1910	6	0,3 %
1911	137	5,8 %
1912	294	12,4 %
1913	488	20,5 %
1914	290	12,2 %
1915	171	7,1 %
1916	137	5,8 %
1917	233	9,8 %
1918	44	1,8 %
1919	41	1,7 %
1920	218	9,2 %
1921	148	6,2 %
1922	72	3,0 %
1923	83	3,5 %
Kokku	2380	100 %

²¹ Jansen, E. Vaateid eesti rahvuseluse sünniaegadesse. Tartu: Ilmamaa, 2004. Lk 455.

Kirjad on koondatud 15 säilikuks vastavalt kogunenud kirjade hulgale, mõnest aastast on mitu säilikut, osad aastad on jälle koondatud üheks säilikuks. Aastate 1909–1914 kirjad on järjestatud alfabeetiliselt korrespondendi nime järgi, 1915–1923 on korrastatud kronoloogiliselt. Säilikutes on lehed pagineerimata, seetõttu on siinses töös kasutatud viitamissüsteemi, kus säilikunumbrile kujul ERMA. f-n-s järgneb kirjasaatja nimi ja kirja daatum. Kirjades olevad tekstid on avaldatud muutmata kujul ning vana kirjaviis on normeerimata.

Magistritöö on ülesehituselt jagatud kaheks suuremaks peatükiks. Esimeses osas vaatlen lähemalt kirjade saatjaid, pöoran tähelepanu nende arvule geograafilisele paiknemisele Eesti alal ja diasporaas. Rahvaloenduste andmetele tuginedes uurin vastavalt millised piirkonnad olid aktiivsemad või passiivsemad ning mis võisid olla selle põhjused. Peatüki teises pooles vaatlen põgusalt kirjasaatjate professionaalset jagunemist.

Teine, pisut mahukam peatükk avab kirjadest lähtuvate põhilisemate teemade ringi, mis on jagatud tinglikult kaheks – esimene pool pühendub muuseumile ja selle toimimisele. Teine osa käsitleb vanavara puudutavaid kirju – on ju kogud ning nende suurendamine olnud algusest peale muuseumi aluseks. Pole neid, pole ka muuseumi.

1. KIRJASAATJAD

Analüüsime kirjade temaatikat, mõju ja saatmise konteksti on paslik esmalt vaadelda ülevaatlikult kirjasaatjaid²² ja nende tausta. Erinevalt liikmeskonnast ja vanavarakorjajatest ei ole muuseum korrespondentide üle täpset arvestust ega registrit pidanud, mistõttu on kirjasaatjate tuvastamine aastatest 1909–1923 osutunud äärmiselt aeganõudvaks ja keerukaks ülesandeks. Lihtsam on olukord kirjadega, mis on saadetud muuseumi liikmete, vanavarakorjajate või usaldusmeeste poolt, nende kohta on muuseumi ametiarhiivis abistavat teavet. Samuti on osad korrespondendid pidanud kohaseks end juba saadetud kirjas lähemalt tutvustada. Ka laiemalt tuntud kultuuritegelaste ja kohalike aktivistide väljaselgitamine on teatavas mõttes lihtsustatud. Teisalt ei muuda olukorda lihtsamaks kirjades esinev initsiaalide ja allkirjade lembus ning kohati loetamatu käekiri. Erinevate avalike andmebaaside, biograafiliste leksikonide, ajakirjanduse jm abistavate allikate abil on autor nüüdseks suutnud tuvastada ligikaudu 1300 võimalikust kirjasaatjast umbes 2/3. See tähendab, et nende puhul on teada lisaks asukohale ka amet või tegevusala (kollektiivkorrespondentide²³ puhul märgitud selts). Mis puudutab kirjasaatjate asukohti, siis need on harilikult märgitud kirjale ja ei ole vajanud erilist jälitustegevust. Erisused tulevad mängu samanimeliste administratiivsete üksuste juures ja juhtudel, mil korrespondent vahetas korrespondentsi vältel elukohta ning liikus teise kihelkonda. Sellisel juhul on geograafilise paiknemise juures arvestatud seda isikut kahe eraldiseisva saatjana. Vanavarakorjajate puhul on võimalusel asukoha märkimisel arvestatud nende põhilist teadaolevat elukohta, mitte kirjade lähetuskohti, sest antud tegevus oli nii lühiajaline ja sageli korjatigi just kodukoha ümbruses. Vastupidi on toimitud sõduritega, seega arvestatud on asukohta, mille nad on märkinud kirjale.

²² Töös on kasutatud mõisteid *kirjasaatja*, *kirjutaja* ja *korrespondent* samas tähenduses.

²³ Mõiste *kollektiivkorrespondent* tähendab seltsi või ühingut, kes saatis muuseumile kirju.

1.1 Geograafiline paiknemine

1.1.1 Kirjasaatjad Eesti alal

Jälgides muuseumi kirjasaatjate geograafilist paiknemist, siis võib märgata muuseumi tuntust üle kogu Eesti, samas joonistuvad välja aktiivsemad ja passiivsemad piirkonnad. Geograafilise paiknemise vaatlemisel on võimalik kõrvutada kahesuguseid andmeid. Ühest küljest on võimalik vaadelda kirjasaatjate hulka linnade, kihelkondade ja laiemalt maakondade lõikes. Teisalt annab ala aktiivsusest paremini aimu elanikkonna ja kirjasaatjate arvu vahekord. Sellist võtet on näiteks ka ajalehe Sakala kirjasaatjate-kaastöölise paiknemise ning aktiivsuse uurimiseks kasutanud ajaloolane Ea Jansen, kes kõrvutas ja võrdles kirjasaatjate hulka 1881. aasta rahvaloenduse andmetega.²⁴ Siinses töös on vastavalt käsitluse ajapiiridele kasutatud 1897. aasta ülevenemaalise²⁵ ja 1922. aasta Eesti riigi esimese rahvaloenduse²⁶ andmeid. Et kummalgi juhul ei ole loendustulemustes eraldi välja toodud kihelkondade elanikkonna suurusi, siis on hilisema loenduse juures võetud aluseks vastavate valdade faktilise elanikkonna summad. Varasema, 1897. aasta puhul on arvandmed leitud järgnevalt – 1922. aasta loendusel saadud maakondades olevate valdade rahvaarvu protsentuaalset muutust võrreldes varasema loendusega on rakendatud vastava maakonna kihelkondade juures. Selliselt saadud tinglikesse elanikkonna admetesse tuleb siiski suhtuda teatava ettevaatusega, ka suhtarvud aktiivsuse juures jäävad tegelikult kihelkondade lõikes samaks (Vt Lisa 2. Tabel 4; Lisa 3. Joonis 2).

Eesti 103 kihelkonnast (vt Lisa 1. Joonis 1) oli kirjasaatjatest katmata vaid 8, enamik neist jäi Läänemaale (Kirbla, Käina, Pühalepa ja Vormsi). Saaremaalt ei olnud ühtki kirjutajat

²⁴ Jansen, E. C. R. Jakobsoni Sakala. 1971. Lk 284–285.

²⁵ Первая всеобщая перепись населения Российской Империи. Лифляндская губерния. Ред. Тройницкий, Н. А. С.-Петербург, 1905.; Первая всеобщая перепись населения Российской Империи, 1897 г. Ред. Н. А. Тройницкий. Эстляндская губерния. СПб., 1905.

²⁶ 1922 a. üldrahvalugemise andmed. Vihk I–X. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo 1923–1924.

Jaanist ja Ruhnust, niisamuti Järvamaalt Anna kihelkonnast. Üllatuslikult on passiivne ka Mihkli kihelkonna Pärnumaa osa (Veltsa valla piirkond), sest vaadeldes sama kihelkonna Läänemaa poolt (Koonga vald) on sealne paikkond maakonna ning ka Eesti alade aktiivseim. Kirjutajate arvu osas oli ootuspäraselt kõige laiemalt esindatud Tartumaa (139), järgnesid Pärnumaa (109) ja Viljandimaa (107). Kõige vähem oli kirjasaatjaid Saaremaalt, mis on tõenäoliselt seletatav paikkonna geograafilise kaugusega muuseumist. Nii Saaremaa majanduslik, kui kultuuriline areng on võrreldes teiste piirkondadega olnud aeglasem. Põllunduses oli põhjuseks kehv maa ning kõrvalteenistusalade nappus. Keerukas rahaline olukord ei lasknud aga elanikel kultuuriellu lülituda.²⁷ Ka Ea Jansen on välja Sakalat vaadeldes välja toonud, et Saaremaa kirjasaatjad-kaastöölised kuulusid mahajäänute hulka.²⁸ Kihelkonniti oli enim korrespondente Tartumaalt Kodaverest (29). Asus see ju Tartu linnale suhteliselt lähedal ning oma panuse kirjasaatjate rohkusesse andis ka kohalik kihelkonnakool, mille noormehed aktiivselt muuseumi postkaarte tellisid.²⁹ Kirjasaatjate rohkusega tõusevad veel esile Viljandimaa Pilistvere (23) ja Helme (20).

Vaadeldes nüüd maakonniti suhtarve, näeme, et kõige aktiivsem oli hoopiski Pärnumaa, millele järgnevad vastavalt Viljandimaa ja Tartumaa. Selgub, et nii aktiivsuse kui kirjutajate rohkuse poolest oli muuseum eelkõige populaarne samades maakondades. Jälgides kihelkondi seoses nende elanikkonna aktiivsusega, siis näeme pisut teistsuguseid tulemusi. Kõige aktiivsemaks osutub muuseumi suunas hoopiski, nagu juba varem mainitud, Mihkli kihelkonna Läänemaa osa. Järgnevad Tartumaalt Rõngu ja jällegi Kodavere. Seega võib lugeda Tartu ümbruse kihelkondi oodatult paikkondade aktiivsemasse osasse.

Setumaa puhul on arvesse võetud ainult üksused, kust reaalselt kirjutajaid oli ja kõrvutatud neid 1922. aasta rahvaloenduse andmetega. Seejuures tuleb selgitada, et kuna ajalooliselt

²⁷ Blumfeldt, E. Saaremaa ajalugu linnulennult. – Meie maa: Eesti sõnas ja pildis. II. Lääne-Eesti. Eesti Kirjanike Kooperatiiv 1956. Toim. B. Kangro ja V. Uibopuu. Lk 100

²⁸ Jansen, E. C. R. Jakobsoni Sakala. Eesti Raamat: Tallinn, 1971. Lk 284.

²⁹ Vt nt ERMA. 1-1-41. Sakk, 24.03.1920.; ERMA. 1-1-41. Pedu, 08.03.1920.; ERMA. 1-1-41. Eschholtz, 12.02.1920.

on selles piirkonnas puudunud Eesti alale omane kihelkondlik liigendus³⁰, siis on vastavalt vaadeldud valdu ja Petseri linna. Setumaa jääb üldjoontes nii kirjutajate arvu kui aktiivsuse poolest üsna maha, passiivsem on veel ainult Harjumaa, kellel samas kirjasaatjaid oli arvuliselt rohkem (39), kui mõnel teisel palju aktiivsemal maakonnal.

Eraldi on vaatluse alla võetud suuremad Eesti linnad (vt Lisa 2. Tabel 4; Lisa 4. Joonis 2. Arvutuste tegemisel on kasutatud 1897. aasta ja 1922. aasta rahvaloenduste tulemustena esitatud ametlike rahvaarve linnades. Enim oli kirjasaatjaid ootuspäraselt muuseumi asukohalinnas Tartus (162). Suure enamiku neist moodustasid seejuures tudengid ja kooliõpilased. Arvestades Harjumaa passiivsust ja ka suhteliselt väikest korrespondentide hulka, on üllatav Tallinna linnas elanud kirjutajate arv (127). Sellisest ilmingust võiks järeldada, et linlased elasid muuseumile rohkem kaasa, kui maainimesed. Sellele vastukaaluks peab aga mainima, et Paldiskist oli vaid üks kirjasaatja. Tartust ja Tallinnast jääb tuntavalt maha Viljandi 39 kirjasaatjaga, ent suhtarve vaadeldes selgub, et tegemist oli Eesti kõige aktiivsema linnaga. Üllatuslikult olid väikelinnad üldse aktiivsed – järgneb Järvamaa keskus Paide ning 1897. aasta linnaelanike hulgale tuginedes on aktiivsusest veel mainimisväärsed Võru ja 1922. a Kuressaare linn, mis jällegi on imekspandav arvestades kui passiivne oli Saaremaa üldises plaanis.

1.1.2 Kirjasaatjad Eesti diasporaas

Väga huvitav on jälgida väljaspool Eesti ala elanud kirjasaatjate paiknemist. Eesti diasporaa rolli muuseumi kujunemisel ja toetamisel ei saa sugugi alahinnata, eriti arvestades kultuurikontakte. Lähematest piirkondadest oli kirjasaatjatega hästi kaetud Läti ala, mis jääb praeguses mõistes Eesti piiri äärde ja eriti palju oli korrespondente Riia linnas. Riia on alati suurlinnana tõmmanud eestlasi oma kultuurielu, haridus- ja töövõimalustega.

³⁰ Eesti III. Setumaa: maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. Toim: Tammekann, A.; Kant, Edgar; Veski, J.V. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1928. Lk 5.

Läti eestlaste ning Eesti lätlaste diasporaad uuriv soome teadlane Marjo Mela toob mitmetele statistilistele andmetele tuginedes välja, et tõenäoliselt elas 19. ja 20. sajandi vahetusel umbes 12 000 eestlast, ehkki erinevad allikad on vastavaks numbriks ka märksa suuremaid arve (25 000–28000). Riias paiknesid eestlased pigem eeslinnades kui kesklinnas, sest linna äärde oli koondunud suurem osa tööstuseid, kus rakendust leiti.³¹

Muuseumi korrespondentide hulgas siiski tööstuses tegevaid Riia eestlasi ei leia. Palju oli kirjasaatajaid näiteks Riia Polütehnilise Instituudi õppurite ja sealsete üliõpilasorganisatsioonide liikmete seas – insener-tehnoloogideks õppinud korp! Vironia vanamees Georg (Gori) Gross³² ja Põltsamaa kihelkonnast pärit Hans Pillov³³, arhitekt Edgar Johan Kuusik³⁴, agronoomiat tudeerinud Theodor Johann Pool³⁵ ja kollektiivkorrespondendina ka terve Vironia Konvent.³⁶ Riia Linna Kunstikooli õpilastest olid aktiivsed kirjutajad K. Tilk³⁷, Jaan Vahtra³⁸ ja Johannes (Hanno) Kompus³⁹. Samas koolis õppis ka August Pulst⁴⁰, ent tema teadaolevalt sellel ajal muuseumile kirju ei läkitanud. Tuleb rõhutada, et paljud kunstikoolide õppurid ja juba tegevad kunstnikud olid muuseumile nõu ja jõuga abiks vanavara korjamisel, samuti erinevate kujundustööde (plakatid, märgid jms) tegemisel.⁴¹ Riias kunsti õppinutest käisid näiteks vanavara korjamas J. Vahtra 1912–1913 Rõuge kihelkonnas ja Setumaal⁴², J. Kompus koos arstiteaduse tudengi Oskar Kuriksiga 1910. a Rannus⁴³ ja A. Pulst 1911, 1914, 1915 Toris (viimane aasta koos Tallinnaga)⁴⁴ ning 1914 Kadrinas⁴⁵. Muuseumile kirjutasid Riist veel

³¹ Mela M. Riia eestlased 19.–20. sajandil. – Sinu, minu ja meie Riia. Vanemuise Selts, Tartu, 2008. Lk 65

³² ERMA. 1-1-35. Gross, 30.10.1913.; Riia Politehnikumi Moskvast lõpetasid. - Postimees nr 24, 03.01.1917, lk 3.

³³ ERMA. 1-1-38. Pillov, 16.09.1914.

³⁴ ERMA. 1-1-37. Kuusik, 27.11.1914.

³⁵ ERMA. 1-1-35a. Pool, 07.08.1913.

³⁶ ERMA. 1-1-38. Vironia, 06.02.1914.

³⁷ ERMA. 1-1-38. Tilk, 23.05.1914.

³⁸ ERMA. 1-1-34. Vahtra, 17.06.1912.

³⁹ ERMA. 1-1-35. Kompus, 17.09.1913.

⁴⁰ Toom, M. Eestlased Riia Linna Kunstikoolis. - Sinu, minu ja meie Riia. Vanemuise Selts, Tartu, 2008. Lk 110.

⁴¹ Sild, H. Kunstnike kaasabist Eesti Rahva Muuseumi rajamisel ja vanavarakogumisel. – Tartu Riikliku Kunstimuuseumi almanahh III. Tartu, 1972. Lk 61–62.

⁴² ERM TAp 122.

⁴³ ERM TAp 5–6.

⁴⁴ ERM TAp 21; ERM TAp 154–155; ERM TAp 165–166.

Riia ehituskoolis arhitektiks õppinud ja hiljem näitlejana tegutsenud Hugo Laur⁴⁶, Riia Eesti Peeter-Pauli kiriku köster-kooliõpetaja Konstantin Perfilejev,⁴⁷ saadik Julius Seljamaa⁴⁸, Eesti Seltsi „Imanta“⁴⁹ juht jurist Hans Soots⁵⁰ ja veel teisi vähem või rohkem tuntud kirjutajaid. Ainsa naiskorrespondendina tegutses Riias kooliõpetaja ja seltsitegelane Maria Välbe.⁵¹ Väljaspool Riit paiknesid kirjasaatjatest eestlased eelkõige Eesti piiriäärsetel aladel Heinastes, Aluksnes, Volmaris, Ruhjas ja mujal, kokku oli Läti korrespondente 37.

Teine lähedal asuv tõmbekeskus – Peterburi – oli aga veelgi populaarsem, seal resideerus lausa 49 korrespondenti, mis ei ole ka imeks pandav, sest 1917. aastal elas linnas Tallinna järel kõige rohkem eestlasi.⁵² Toomas Karjahärm on rõhutanud Peterburi õppeasutuste märkimisväärselt suurt rolli eesti haritlaskonna kujunemisel.⁵³ Palju kirjasaatjaid oligi Piiteris koondunud polütehnilise instituudi ja ülikooli ümber – Mihkel Mats, Paul Gerretz, August Kalberg⁵⁴, Johannes Part⁵⁵, isegi tollane filoloogiatudeng Johannes Semper⁵⁶. EÜS Põhjala⁵⁷ oli kirjavahetuses kollektiivkorrespondendina, lisaks veel Petrogradi Naisühing⁵⁸ ning Petrogradi Eesti Spordi Selts Kalev.⁵⁹ Suurematest Venemaa ala linnadest olid kaetud Moskva, kus tegutses 12 korrespondenti, Pihkvas 2. Venemaa kubermangudest oli kirjasaatjaid kõige rohkem Peterburi kubermangus (25), järgnevad eestlaste asundustena

⁴⁵ ERM TAp 141–143.

⁴⁶ ERMA. 1-1-32. Laur, 15.03.1911.

⁴⁷ ERMA. 1-1-39. Perfilejev, 18.03.1915.

⁴⁸ ERMA. 1-1-43. Seljamaa, 13.05.1923. Julius Seljamaa oli Eesti saadik Riias Eesti saatkonnas aastatel 1922–1928. Vt. Eesti Välisteenistus: Biograafiline Leksikon. 1918–1991. Välisministeerium, 2006. Lk 105–106.

⁴⁹ Riia Eesti Selts „Imanta“ asutati 1880. aastal kohalike eestlaste organiseerimiseks, oli vormilt haridusselts. Seltsi korraldatud näitemängudes löid kaasa ka tuntud teatritegelased Leopold Hansen ja Hugo Laur. vt Hansen, L. Mälestusi „Imanta“ algusaegadest. - Sinu, minu ja meie Riia. Vanemuise Selts, Tartu, 2008. Lk 195; Laur, H. „Eduard Vilde kaasaegsete mälestustes“. Eesti Riiklik Kirjastus. Tallinn 1960, lk 175–176.

⁵⁰ ERMA. 1-1-36. Soots, 15.10.1913.

⁵¹ ERMA. 1-1-36. Välbe, 22.02.1913. Pärast abiellumist Maria Brant. Vt. Välis-Eesti tegelased. Eluloolisi andmeid. Toim. B. Tiido. Tallinn: Välis-Eesti Ühingu Väljaanne, 1939. Lk 14

⁵² Pullat, Raimo. Lootuste linn Peterburi ja eesti haritlaskonna kujunemine kuni 1917. Estopol: Tallinn, 2004. Lk 18.

⁵³ Karjahärm, Toomas. Akadeemiline haritlaskond. – Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Toim: Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino. Eesti Entsüklopeediakirjastus: Tallinn, 1997. Lk 158.

⁵⁴ ERMA. 1-1-35a. Mats, Gerretz, Kalberg, 13.03.1913.

⁵⁵ Sealsamas. Part, 17.10.1913.

⁵⁶ ERMA. 1-1-32. Semper. 21.10.1911.

⁵⁷ ERMA. 1-1-40. Põhjala, 13.06.1916.

⁵⁸ Sealsamas. Petrogradi Naisühing.

⁵⁹ ERMA. 1-1-40a. Kalev, 11.04.1917.

tuntud Samara ja Krimm.⁶⁰ Mõlemast oli 6 korrespondenti. Aktiivsemate piirkondadena paistavad silma Pensa ning Vjatka kubermangud. Kokku oli Tsaari-Venemaal 171 korrespondenti (Vt Lisa 5. Tabel 5).

Kõige eksootilisem paik, kust muuseumini kiri jõudis, oli Shanghai Hiinas. Sealseks korrespondendiks oli Tartust pärit ERM-i eluaegne liige, erialalt ehitusinsener, Aleksander Jenas, kes nii Shanghais kui Harbinis erialast tööd tegi ja end hiljem sealses polütehnikumis teedehituse alal edukalt täiendas.⁶¹ Kohalikus eesti seltskonnas liikudes ja Harbini Eesti Seltsis tegutsedes ei pidanud ta vaevaks muuseumile mitmesuguseid ajalehti, kirjandust, kohalike usuatribuutikat ning rahalisi annetusi koguda.⁶² Hiina eestlase Leonhard Mursi andmeil elas 1920. aastatel Hiinas ligikaudu 500 eestlast, kellest enamik resideeruski just Shanghais ja Harbinis, kuhu tekkisid ka esimesed eesti organisatsioonid⁶³ – 1919. aastal asutati Shanghai Eesti Rahvuskomitee ja 1920. aastal Shanghai Eesti Selts koos äriühinguga Estica.⁶⁴

Kaugelt Alta Kanadast Goddardist kirjutas muuseumile noormees Martin Linderman(n)⁶⁵, kes oli sinna rännanud 1911. aastal USA-st. Algul töötas oma vanaisa Otto Meeri (Maar) juures, seejärel pidas oma venna Robert Lindermaniga farmi ja rantšot Foremosti lähedal Albertas. Abiellus Lucy Cassidyga ja 1923. aastal kolis tagasi USA-sse Montanasse, kus suri 1954. aastal.⁶⁶ Oma kirjas avaldab ta lootust veel kunagi Eestisse tagasi pöörduda, ent võõrsil viibimise aja kasulikuks tegemiseks soovib Kanada eestlastelt muusemi heaks annetusi korjata.⁶⁷ Foremosti ümbruses pidasid farme eelkõige ühendriikidest Lõuna-Dakotast Koidu asundusest tulnud endiste Krimmi asunike pered. Kõige esimene Krimmist välja rännanud ja lõpuks 1892. aastal Lõuna-Dakotasse jõudnud eestlane oli poissmees

⁶⁰ Tauria kubermang.

⁶¹ Vt. Välis-Eesti tegelased. Eluloolisi andmeid. Toim. B. Tiido. Tallinn: Välis-Eesti Ühingu Väljaanne, 1939. Lk 14.

⁶² ERMA. 1-1-42. Jenas, 08.04.1921.

⁶³ Klaassen, O. Aasia ja Aafrika 1918–1945 ning kontaktid Eestiga: 1. Jagu. Sissejuhatus, Afganistan, Alžeeria, Birma, Egiptus, Etioopia, Filipiinid, Hiina, India : õppevahend kõrgkoolide ajaloo erialal. Tartu Ülikooli Üldajaloo kateeder, 1990 Lk 16.

⁶⁴ Samas. Lk 73

⁶⁵ ERMA. 1-1-33. Lindermann, 24.01.1912.

⁶⁶ Martin and Robert Linderman. Alberta's Estonian Heritage. Society. <http://www.aehs.ca/heritage/people/first/linderman.html> [05.05.2015].

⁶⁷ ERMA. 1-1-33. Lindermann, 24.01.1912.

Hans Meer (Maar)⁶⁸, kes lõpuks 1906. a Albertasse peatuma jäi ja talu rajama hakkas. 1910. a elas Foremosti eesti asunduses 7 perekonda ja 2 vallalist farmerit. Aja jooksul aga lahkus sealt enamik asunikke, kuna piirkonda kimbutasid pidevad põuad ja veepuudus.⁶⁹ Antud Lindermannide suguvõsa juur näib viivat kusagile Väike-Maarja, Koeru ja Järva-Madise kihelkonda. Sealse kohapärimuse korjajale on Anna Lindermann 1930. aastate alguses rääkinud, et tema vanavanemad olid Krimmi asunikud. Temagi lõi seal pere, aga peagi pöörduti tagasi Eestisse, kuna ära elamiseks tarvilik saak võis ikalduda. Mõlemad pojad ja õde on Põhja-Ameerikas.⁷⁰ Ookeani tagant tuleb veel esile tõsta New Yorgi linna, kus resideerusid kõik muuseumi USA kirjasaatjad. Seejuures on huvitav, et pooled neist – T. Erlich, A. Kotkas ja G. Arjakk – olid oma sõnul kõik tegevad sotsiaaldemokraatliku ajalehe *Uus Ilm* juures. Sealsamas elasid veel keskkooliõpilane Andres Pranspill⁷¹, Columbia Ülikooli tudeng Johann Torpats⁷² ning hilisem Yale ja Clevelandi ülikoolide bakterioloogia professor Jüri Väli (George Valley).⁷³

Pöördudes tagasi Euroopasse, siis lähinaabri Soome pinnal oli muuseumil lausa 21 kirjasaatjat, kellest enamik paiknesid Helsingis. Sealt läkitas kirju muuhulgas ka muuseumi hilisem töötaja, esimene diplomeeritud Eesti etnograaf Helmi Reiman⁷⁴, kes Helsingi Ülikoolis õppis.⁷⁵ Saksamaa neljast korrespondendist tuleks esile tõsta Strelitzi Eesti Üliõpilaste Seltsi *Estonia*,⁷⁶ mille asutasid paarkümmend Strelitzi Polütehnikumis õppinud eesti tudengit 1912. aastal.⁷⁷

⁶⁸ Autori märkus: Tõenäoliselt Martin ja Robert Lindermani vanem sugulane.

⁶⁹ Laamann, O. Eestlased Kanadas enne Esimest maailmasõda. - Eestlased Kanadas I: Toim: Kurlents, Alfred; Antik, Richard; Olvet, Jaan. Kanada Eestlaste Ajaloo Komisjon: 1975. Lk 51–52.

⁷⁰ EKLA, f 199, m 58, 26/31 (36-59) < V-Maarja khk. - Olga Männik (1931/1932).

⁷¹ Pärit Helmost Valgamaalt. Töötas hiljem New Yorgis meremehe, puusepa ja ajakirjanikuna mitmete väljaannete juures. Vt Välis-Eesti tegelased. Eluloolisi andmeid. Toim. B. Tiido. Tallinn: Välis-Eesti Ühingu Väljaanne, 1939. Lk 80–81.

⁷² Varem lõpetanud Tartu Kommertsikooli. Vt ERMA. 1-1-42. Torpats, 03.08.1921.

⁷³ Pärit Velise vallast. Põgenes seoses 1905–1907 revolutsioonist osavõtmisega USAsse. Vt Parnabas, Aleksei. Veliselt pärit maailmakuulus teadlane. <http://www.velise.ee/artiklid/83.html> [06.05.2015].

⁷⁴ Aastast 1916 Reiman-Neggo.

⁷⁵ Vt. nt ERMA. 1-1-36. Reiman, 28.03.1913.

⁷⁶ ERMA. 1-1-34. Strelitzi Üliõpilaste Selts Estonia, 10.07.1913.

⁷⁷ Tallinna Teataja, nr 113 (680), 21.05.1912, lk 3.

1.2 Professionaalne jagunemine

Võttes vaatluse alla kirjasaatjate professionaalse struktuuri näeme, et selle põhituumiku moodustasid mitmel tasemel haritlased – kooliõpetajaid, õpilasi ja tudengeid.

1911. aastal läbiviidud ülevenemaalise algkooliloenduse andmeil töötas Eestis 2249 algharidust andva õppeasutuste õpetajat, seejuures suurenes järk-järgult eestlastest pedagoogide hulk.⁷⁸ 1922. aastaks oli algkooliõpetajate arv suurenenud 3833-ni, lisaks töötas 1353 õpetajat erinevates keskkoolides.⁷⁹ Gümnaasiumides ja reaalkoolides kasvas ka eestlastest õpilaste arv sajandi algul kiiresti, eriti Tartu ja Pärnu õppeasutustes. See omakorda lõi soodsa pinna akadeemilise haritlaskonna kujunemisele. Sellest tulenevalt suurenes eesti üliõpilaste hulk mitu korda ja 1915. aastal oli neid ligikaudu tuhat. Enamik neist õppis Tartus (46,5%), Peterburis (31,0 %) ja Riias (11,4%).⁸⁰ 1917. Aastal õppis aga juba enam kui pool tudengeist väljaspool Eestit.⁸¹ Samasugused tulemused tulid geograafilist jagunemist käsitledes üliõpilastest kirjasaatjate osas ilmsiks ka siinses töös. Näib, et haridusmaastikul tegevate korrespondentide ring oli kui läbilõige eesti haritlaskonna tuumikust. Moodustas ju ka suure osa muuseumi vanavarakorjajaist just selline seltskond.

Ametnikkond, kes korrespondentide hulgas on neljandal positsioonil, sirgus omakorda tähtsamatest haridusasutustest, eelkõige gümnaasiumidest, majanduskallakuga kutsekoolidest ja TÜ majandusteaduskonnast. 1922. aastaks oli tegevametnikke 30 986.⁸²

⁷⁸ Karjahärm, T. Eesti vaimne eliit 20. sajandi algul. – Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Toim: Karjahärm, T.; Sirk, V. Eesti Entsüklopeediakirjastus: Tallinn, 1997. Lk 168.

⁷⁹ Sirk, Väino. Haritlaskonna kujunemine ja koosseis. – Vaim ja võim. Eesti haritlaskond 1917–1940. Toim: Karjahärm, T.; Sirk, V. Argo: Tallinn, 2001. Lk 75.

⁸⁰ Karjahärm, T. Eesti vaimne eliit 20. sajandi algul. – Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Toim: Karjahärm, T.; Sirk, V. Eesti Entsüklopeediakirjastus: Tallinn, 1997. Lk 153–157.

⁸¹ Sirk, Väino. Haritlaskonna kujunemine ja koosseis. – Vaim ja võim. Eesti haritlaskond 1917–1940. Toim: Karjahärm, T.; Sirk, V. Argo: Tallinn, 2001. Lk 42.

⁸² Sealsamas. Lk 154.

Muuseumi seisukohalt väga oluliste isikute – fotograafide – ring moodustab üllataval kombel ainult veidi üle paari protsendi kirjasaatjate koguhulgast. Seevastu seltsid ja ühingud on kollektiivkorrespondentidena siingi suurearvuliselt esindatud, neid oli lausa 122.

Siingi tuleb tõdeda, et erinevad seltskonnad, keda on muuseumi toetamise ja kasvatamise tähtsuse juures enim esile tõstetud, on ka kirjasaatjate täpselt samamoodi esindatud.

Tabel 2. Kirjasaatjate professionaalne jagunemine.

Amet või eluala	Kirjasaatjate arv	Osakaal kogu kirjasaatjate hulgast
1. Kooliõpetajad	203	14,9 %
2. Kooliõpilased	141	10,3 %
3. Üliõpilased	125	9%
4. Ametnikud	101	7,4 %
5. Talupidajad ja põllutöölised	99	9,1 %
6. Kaupmehed	34	2,5 %
7. Sõjaväelased ja sõdurid	34	2,5 %
8. Fotograafid	30	2,2 %
9. Ajakirjanikud	17	1,2 %
10. Vaimulikud	16	1,2 %
11. Arstid	16	1,2 %
12. Käsitöölised	15	1,1 %
13. Literaadid	11	0,8 %
14. Vallakirjutajad	11	0,8 %
15. Kirjastajad	6	0,4 %
16. Kunstnikud	5	0,3 %
17. Aednikud	2	0,1 %
18. Muud	83	6 %
19. Teadmata	299	21,8 %

20. Seltsid ja ühingud	122	8,9 %
Kokku	1370	100%

2. KIRJADE TEMAATIKA

2.1 Muuseum kirjades

2.1.1 Muuseumi olemus ja rahva suhtumine

Muuseumit läbi rahva silmade on keeruline kirjeldada või ühest nägemust esitada. Erineva informeerituse taseme, omandatud hariduse, geograafilise kauguse või muude tegurite tõttu võis ühe inimese nägemus ja ettekujutus muuseumist erineda teisest väga.

Pikaajaline viljakas erudeeritud kirjasaatja ja muuseumi usaldusmees⁸³ Peeter Ruubel-Kõrnitse Kaarlist⁸⁴ Viljandimaalt nimetab oma kirjades muuseumit heaks algatuseks, mida tuleb suure hoo ja haaratusega edendada ning populariseerida nii nagu seda tegid kunagi suurmehed Jakob Hurt, Mattias Johann Eisen ja Jaan Jung. Ta soovitab määrata rohkem usaldusmehi ja leida asjalikke vanavarakorjajaid,⁸⁵ et muuseum muutuks rahvalikuks ja idee sellest jõuaks läbi lihtsa maalähedase teavitustöö iga üksiku inimeseni. Küsimus ei olevatki niivõrd inimeste tahtmises muuseumi aidata, kuivõrd nende teadmises või teadmatuses muuseumist kui nähtusest üldiselt. Keeruliselt ja filosofoerivalt kirjutatud muuseumi väljaanded on jõukohane lugemine neile, kes laia silmaringiga ja juba muuseumist niikuinii teadlikud, lihtsaid vähese haridusega inimesi aga nii ei püüa: *Mis mi kah tää, mis asi see “muusijumm” säääl Tartun õige om, miul jole mihastigi “muusjummi” vaja*. Entusiastlikult ja innustavalt selgitab ta, et muuseumi propageerimisel peab olema järjekindel, üha rääkima ja rääkima ning leidma mõjusaid vahendeid.⁸⁶ Siinkohal tuleb tõdeda, et mõned asjad ei ole saja aastaga ilmselt väga muutunud: *Meie rahvas annab iga*

⁸³ Usaldusmees oli isik, kes oli muuseumi kohapealne esindaja mingis piirkonnas. Täpsemalt vt alapeatükk 2.1.3 „Muuseumi liikmete ja usaldusmeeste tegevus“ Lk 23–28.

⁸⁴ Märkus: Hiljem elas Puiatus. ERMA. 1-1-34. Ruubel-Kõrnitse, 07.02.1912. Oli pidanud nii Lätis Hinzenbergis kui Pärnus hobpostijaama juhataja ametit. Hiljem töötas vallakirjutajana.

⁸⁵ ERMA. 1-1-34. Ruubel-Kõrnitse, 07.02.1912.

⁸⁶ ERMA. 1-1-36. Ruubel-Kõrnitse, 04.11.1913.

aasta miljonite viisi raha “viina ja õlle” eest välja, kui sellest ainult ühe ainsa aasta “joogiraha” saaks välja andmata jätta, võiks kohe ERM’le suured paleed ehitada.⁸⁷

Kõnekas fakt, et muuseumi arhiivi on ladestunud niivõrd palju kirju, näitab, et sageli isegi muuseumi sügavuti tundmata huvituti asutusest nii palju, et kulutada pliiatsit ja paberit suhtlemiseks. Sellised isikud olid üldiselt ajalehti lugevad ja vähemalt mingil määral kirjaoskajad inimesed. Samas pöörduvad kirjasaatjad ikka ja jälle oma teadetes tagasi sama teema juurde – liiga palju on teadmatust, harimatust ja ükskõiksust. Eriti palju on seda näha vanavarakorjajate kirjadest, kuna nemad puutusid ka kõige kaugemates maanurkades rahvaga vahetult kokku ja pidid pidevalt selgitustööd tegema, et vanavara kätte saada. Rõhutatakse, et rahvas on hariduslikult kehval järjel, ei loe ajalehti, ega tea muuseumist suurt midagi. 1913. aastal kurdab Torma vanavarakorjaja Jakob Sommer: *Inimesed on sääl all metsades päris puutumata neist õhutuse kirjadest mis ajalehtedes E.R.M. asja kohta on kirjutatud, sest ajalehti loetakse õige vähe, kolmes või neljas kohas oli neid näha. Inimesed ei tea ega taha aru saada museumist ega tema ülesandest. Paljud küsivad: “Palju te selle käimise ja korjamise eest ka saate?” ehk “mes teie ise neist asjadest saate?”⁸⁸ Veelgi enam, mehed taipavat üsna kiiresti, aga naistele tuleb mitmeid tunde rääkida, enne kui üldse aru hakkavad saama, mis asi see muuseum on.⁸⁹ Usaldusmehed ja kohalikud seltsitegelased kurdavad kirjades aga pigem rahva laiskuse üle sest, üldiselt aktiivne seltskond muuseumi heaks ikkagi midagi ära teha ei viitsi ega taha.⁹⁰ Meile juba tuttav Peeter Ruubel-Kõrmitse räägib, et Abja laadal käies oli väga üllatunud nähes, et isegi mulkidele muuseumi mõte kui ülemaaline rahvuslik asi nii võõras ja leige on.⁹¹ Arvestades, et Viljandimaad on kultuuriliselt ja hariduslikult üheks paremal järjel paikkonnaks peetud, on tema mure vägagi asjakohane.*

Rahva teavitamises ja muuseumi tegevuse juurde meelitamises oli suur osa propagandal – muuseumi kihutuskõnedel. Eriti populaarsed olid muuseumi kõneõhtud maapiirkondades,

⁸⁷ ERMA. 1-1-36. Ruubel-Kõrmitse, 04.11.1913.

⁸⁸ ERMA. 1-1-36. Sommer, 13.06.1913.

⁸⁹ ERMA. 1-1-35. Grünberg Paul, 07.06.1913.

⁹⁰ vt nt ERMA. 1-1-35. Kattenberg, 12.11.1913.

⁹¹ ERMA. 1-1-36. Rubel, 04.09.1913.

kuhu saadeti üliõpilasi või teisi teadjamaid isikuid, näiteks ajakirjanik August Tõllasseppa, muuseumi tegevusest rääkima. 1913. aastal loodi muuseumile lausa eraldi kõnetoimkond. Ka juba mainitud vanavarakorjajad tegid selles osas aktiivset kihutustööd, et vanavara kätte saada ja muuseumimõtte annetajatele selgeks teha.⁹² Kõnekoosolekud olid enamasti korraldatud kohalike seltside või ühingute poolt, kes kandsid lektori sõidu- ja ööbimiskulud. Rahvamasside kohale meelitamiseks pakuti sageli pärast kõnesid ka mitmesugust muud meelelahutust, näiteks näitemängu või tantsu. Ajuti jäi koosolekuid ka pidamata kohalike võimuesindajate vastuseisu tõttu, harilikult kõnemehe tundmatuse pärast. Seda heideti ette isegi Tõllassepale, kes tegelikult üle kogu maa üks populaarsemaid ja tuntumaid ERM-i kõnelejaid oli.⁹³ 1905. ja 1906. a vastu võetud koosolekute seaduse järgi oli kohustus politseile teatada avalikust koosolekust 3–7 päeva enne toimumist. Politsei võis aga hoolimata avaldusest selle toimumise keelata või katkestada rõhudes ühiskonna moraali ohustamise ilmingule.⁹⁴ Kui politsei oli väljavalitud ettekande konspekti koos ülejäänud programmiga enda kätte tutvumiseks saanud, siis harilikult muuseumi kõnekoosolekutele takistusi ei tehtud.⁹⁵ Kirjavahetus oli selliste ürituste organiseerimisel põhiliseks suhtluskanaliks, ehkki asjaajamine oli posti liikumise, kirjutajate ringi suuruse ja juba mainitud võimuesindajate vastuseisude tõttu aeganõudev. Muuseumi seisis siinkohal vahendajana kõnemehe, kohalike korraldajate ja kolmandate osapoolte vahel, seega teave nendes liikus läbi muuseumi.

2.1.2 Muuseum külastajatele ja tutvus kogudega

Alates 1911. aasta sügisest oli laiemal publikul võimalik kogutud esemeid näha Vanemuise kolmanda korruse ruumides, mida muuseum kasutas olude sunnil ka laopinnana (vt Lisa 7). Igal nädalal olid ukseid paari tunni jooksul külalistele avatud. 1913.

⁹² Õunapuu, P. Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat. 2009. Lk 80.

⁹³ ERMA. 1-1-34, Torop. 02.06.1912.

⁹⁴ Arukaevu, J. Avalikkuse ohjamise kavad ja tegelikkus tsaariaja lõpul. – Seltsid ja ühiskonna muutumine: Talupojauhiskonnast rahvusriigini. Toim: Jansen, Ea; Arukaevu, Jaanus. Tartu-Tallinn, 1995. Lk 167–168.

⁹⁵ ERMA. 1-1-34. Võõpsu Tuletõrjajate Selts, 21.06.1912

aastal pärast kogude kolimist Gildi tänava hoonesse, avati need alates 18. augustist igapäevaselt kolmeks tunniks kõigile soovijatele. Pilet maksis 10 kopikat.⁹⁶ Ka kirjasaatjate seas on leidunud inimesi, kes andsid teada soovist muuseumi kogutud vanavara vaadata, seda nii meelelahutuslikul kui pedagoogilisel eesmärgil. Oma õpilasi soovisid muuseumisse tuua mitmed kooliõpetajad, et *lapsi äratada oma rahva mälestusi koguma ja alal hoidma*.⁹⁷ Väljasõitudel viibinud täiskasvanud tulid muuseumisse ka suuremate gruppidega⁹⁸ ja erinevad spetsialistid tundsid muuseumi juures huvi mõne kitsama valdkonna, näiteks rahvarõivaste valmistamise,⁹⁹ ennemuistsete meestenimede,¹⁰⁰ perioodikas ilmunud luuletuste vastu.¹⁰¹ Tänapäeva rahvuslik-modernse suuna disainerite suur huvi muuseumikogude vastu näib ulatuvat juba muuseumi algusaegadesse. Rahvuslikest mustritest ja ornamentidest olid huvitatud kunstiõpilased¹⁰² ning Voldemar Kurg Eesti Teatri- ja Kontserdimaja ehituse toimkonnast.¹⁰³ Pärast Raadi püsiekspositsiooni avamist 1923. aastal, kirjutati muuseumile külastussoovist pigem viisakusest või enne suuremate gruppide, eriti kooliõpilastest ekskursantide, külastusi.¹⁰⁴

2.1.3 Muuseumi liikmete ja usaldusmeeste tegevus

Muuseumi põhikiri oli kinnitatud pärast mitmete muudatuste sisseviimist Liivimaa kuberner Sveigintsovi¹⁰⁵ poolt 19. detsembril 1908. aastal.¹⁰⁶ Põhikirjast ehk tolleaegses keelepruugis *põhjuskirjast*, sai muuseumi tegevuse alusdokument, mille järgi sai ka igäüks otsustada, kas astuda muuseumi liikme staatusesse või mitte.¹⁰⁷ Kirjadest on näha, et

⁹⁶ Leinbock, F. Eesti Rahva Muuseum 1909-1934. - Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat IX-X. Sihtasutus Eesti Rahva Muuseum: Tartu, 1934. Lk 28-29.

⁹⁷ ERMA. 1-1-34. Neumann, 29.05.1912.

⁹⁸ ERMA. 1-1-39. Rosenberg, 18.06.1915.

⁹⁹ ERMA. 1-1-34. Raudma (?), 11.04.1912.

¹⁰⁰ ERMA. 1-1-35. Härm, 14.07.1913

¹⁰¹ ERMA. 1-1-37. Noor-Eesti, 03.02.1914.

¹⁰² ERMA. 1-1-34. Vahtra, 18.05.1912; ERMA. 1-1-34. Promet, 30.10.1912.

¹⁰³ ERMA. 1-1-33. Kurg, 15.08.1912.

¹⁰⁴ vt nt ERMA. 1-1-43. 15.05.1923.; ERMA. 1-1-43. 01.06.1923.

¹⁰⁵ Siinkohal mõeldud ilmselt Liivimaa kuberner Nikolai Zvegintsovi.

¹⁰⁶ Õunapuu, P. Mõte sai teoks. - Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat. Tartu, 2009. Lk 40.

¹⁰⁷ Vt nt ERMA. 1-1-35. Kasuk, 01.12.1913.

trükitud põhikirja tellimine kirjade vahendusel oli rahva seas väga populaarne, seda eriti just muuseumi algusaastatel ja oli otses seoses muuseumi üleskutsete ning vanavara kogumisega. Sageli paluti saata põhikiri koos teiste muuseumi väljaannetega nagu aastaaruanded¹⁰⁸, juhatuskirjad vanavara korjamiseks¹⁰⁹ või samuti väga populaarsed postkaardid. Samuti ei piirdunud tellijad tihti ühe eksemplari, vaid tellisid põhikirja suuremas koguses, et seda laiali jagada oma tutvusringkonnas potentsiaalsetele uutele muuseumi liikmetele propagandistlikul eesmärgil. Põhikirja populaarsusest annab aimu ka kordustrükkide arv ning tiraaž. Põhikirja trükiti kokku teadaolevalt vähemalt viiel korral – kõigepealt aastal 1909 (1200 eksemplari)¹¹⁰, 1912. aastal teine trükk (2000 eksemplari)¹¹¹, 1913. aastal 3. ja 4. trükk (vastavalt 2000 ja 500 eks.)¹¹² ning 1917. aastal 5 trükk (2000 eksemplari)¹¹³. Alates 1913. aastast nimetati põhikirja muuhulgas Eesti Rahva Muuseumi väljaandeks nr. 2 (väljaanne nr. 1 oli kahe trükina ilmunud “Juhatuskiri korjajatele”).

Põhikirja järgi võis muuseumil olla nelja erineva staatusega liikmeid: tegevliikmed, kes moodustasid 21-isikulise tegevliikmete kogu, toetajaliikmed, kelle hulgast valiti iga kolme aasta tagant uus 1/3 tegevliikmete kogust, kirjavahetajad ja auliikmed. Otsustusõigus oli tegevliikmete kogu käes, toetajaliikmed võisid oma piiratud hääleõigust kasutada üldkoosolekuil. Kirjavahetajaid ei valitud ühtegi, auliikmeid oli 1934. aastaks valitud 6 – O. Kallas, A. M. Tallgren, M. J. Eisen, K. Krohn, M. Hurt ja I. Manninen. Liikmetel oli õigus kasutada ilma maksmata muuseumi kogusid, osta soodushinnaga väljaandeid ning 1911-1917 aastate aruanded saadeti kõigile liikmeile tasuta. Liikmemaks oli tsaariajal 3 rubla, Saksa okupatsiooni ajal 5 rubla ehk 6 saksa marka ja iseseisvusperioodil aastatel 1918-1920 10 marka, 1921-1922 50 marka ja alates 1923. aastast 1 kroon (alates 1929. a. 2 kr.). Kes tasus korraga 15-kordse aastamaksu, sai automaatselt eluaegseks toetajaliikmeks, keda 1923. aastaks oli kogunenud 195. Muuseumi liikmeskonna kasv oli eriti kiire esimesel aastakümnel – kui 1913. aastal oli liikmeid 159, siis 1918. aastal oli see arv juba

¹⁰⁸ Vt nt ERMA. 1-1-35, Kirikal, 29.12.1913

¹⁰⁹ Vt nt ERMA. 1-1-35. Jakobson, 26.11.1913

¹¹⁰ Eesti Rahva Muuseumi põhjuskiri. Tartu, 1909.

¹¹¹ Eesti Rahva Muuseumi põhjuskiri. Tartu, 1912.

¹¹² Eesti Rahva Muuseumi põhjuskiri. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 2. Tartu, 1913.

¹¹³ Eesti Rahva Muuseumi põhjuskiri. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 2. Tartu, 1917.

831. Võidukäigule tegi lõpu sõdade periood, uusi liikmeid lisandus küll pidevalt, ent vanast liikmeskonnast oli sõda võtnud suure osa. 1923. aastal oli liikmete nimekirjas ca 1900 erinevat nime, sellest enamiku moodustas uus liikmeskond ja eluaegsed liikmed, vanu aastamaksu tasunud liikmeid oli üksnes 117.¹¹⁴ Lisaks paljudele üksikisikutele said muuseumi liikmeks ka mitmesugused seltsid, kes tasusid tavaliselt aastamaksu vastavalt seltsiliikmete arvule.¹¹⁵

Tabel. 2 Eesti Rahva Muuseumiga kirja teel liitunud kollektiivliikmeid¹¹⁶

Jrk nr	Kollektiivliikme nimi	Liitumise aasta
1.	Eestimaa Rahvahariduse Seltsi Kirjanduse Haruselts	1911
2.	Halliste Nooresoo Ühisus	1912
3.	Tallinna Selts "Kalev"	1913
4.	Kambja Hariduse Selts	1913
5.	Tallinna Eesti Selts "Estonia"	1913
6.	Eestimaa Rahvahariduse Selts	1913
7.	Eesti Nooresoo Kasvatuse Selts	1913
8.	Eesti Üliõpilaste Selts	1913
9.	Jüri Hariduse Selts	1913
10.	Kodavere Põllumeeste Selts	1913
11.	Lihula Rahvahariduse Selts	1913
12.	Moskva Eesti Üliõpilaste Selts	1913
13.	Peterburi Eesti Üliõpilaste Selts "Põhjala"	1913
14.	Korporatsioon Sakala	1913
15.	Eesti Nooresoo kasvatuse Seltsi Tapa osakond	1913
16.	Tartu Eesti Evangeliumi Nooresoo Eest Hoolitsemise Selts	1913
17.	Tarvastu Eesti Kooli ja Hariduse Selts	1913
18.	Viljandi Eesti Põllumeeste Selts	1913
19.	Vändra Kaubatarvitajate Ühisus	1913
20.	Viljandi Maakonna Rahvakooliõpetajate Vastastikuse Abiandmise Selts	1914
21.	Samara Eesti Selts	1916
22.	Tallinna Karskuse Selts "Valvaja"	1916
23.	Eesti Vabariiklaste Liidu Iževski osakond ¹¹⁷	1917

¹¹⁴ Leinbock, F. Eesti Rahva Muuseum 1909-1934. - Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat IX-X. Sihtasutis Eesti Rahva Muuseum: Tartu 1934. Lk 9-12.

¹¹⁵ Märkus: Käesolevas töös on kasutatud seltside js ühingute täistamiseks mõistet *kollektiivliige*. Vastavalt sellele on tuletatud mõiste *kollektiivkorrespondent*, märkimaks seltse ja ühingu, kes olid muuseumiga kirjavahetuses.

¹¹⁶ Koostamise alus: ERMA. 1-1-32, 33, 35, 35a, 36, 38, 40, 40b.

Ehkki liikmete koondamise peamine eesmärk oli muuseumimõtte edasi kandmine ja muuseumi moraalne toetamine, siis ka rahaline toetus, mis tuli liikmetelt kingituste ja liikmemaksu näol oli määrava tähtsusega. Muuseumi esimestel tegevusaastatel moodustas liikmemaksudest saadav tulu peaaegu poole kõigist muuseumi sissetulekutest.¹¹⁸ Muuseumi algusaegade populaarsus liikmeks astumisel ja küsimused liikmemelisuse või liikmemaksu teemal on näha ka kirjavahetusest. Kui liige unustas või jättis teadlikult mingil põhjusel liikmemasu maksmata, saatis muuseum talle meeldetuletuse võlgnevuse kohta, ent suure liikmeskonna tõttu tekkis asjaajamises ajuti segadusi ja võlateateid said mõnikord süütuks korrektsed isikud, kes siis muuseumile korratut raamatupidamist süüks panid¹¹⁹ või keelasid edaspidi selliste võlanõudega kirjade saatmise.¹²⁰ Üks ja seesama isik võis olla ekslikult liikmete nimistusse kantud kahe erineva numbri all või oli liikmemaks juba eelnevalt tasutud usaldusmehe kätte, kes polnud jõudnud seda enne võlateadete välja saatmist muuseumisse toimetada. Ka isikute nimedega oli üksjagu sekeldusi, sest kirjutati ju palju käsitsi mitte trükimasinal ning seetõttu oli üsna tavaline, et Rumma muutus liikmekaardil hoopis Rummoks¹²¹ või saadeti isikule liikmemaksu tasumise tõendamiseks tähelepanematuses hoopistükis vale nimega kviitung.¹²² Ehkki sõda viis liikmed Eestist ja muuseumi juurest eemale, leidis neid, kes *Venemaalt kallile kodumaale jõudes* kohe muuseumiga uuesti kontakti otsisid ja liikmestaatuse ennistamist palusid.¹²³

Juba muuseumi esimestest tegevusaastatest peale valiti muuseumi kohapealseiks esindajateks nii linnades kui maal usaldusmehi, kelle ülesanne oli muuseumi oma ümbruskonnas propageerida, jagada muuseumi väljaandeid, otsida uusi liikmeid ja koguda olemasolevatelt liikmetelt liikmemaksu, samuti korjata annetusi muuseumi heaks nii kingituste kui raha näol. Enamik usaldusmeestest olid kohalikud ärksad tegelased, kes

¹¹⁷ Eesti Vabariiklaste Liidu Iževski osakond asutati aprillis 1917. Osakond tunnustas Ajutise valitsuse püüdlusi, pooldas vaba autonoomset Eestit ja Vene demokraatliku vabariigi loomist. Vt Pealinna Teataja. 20.05.1917, nr 47, lk 3.

¹¹⁸ Leinbock, F. Eesti Rahva Muuseum 1909-1934. - Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat IX-X. Sihtasutis Eesti Rahva Muuseum: Tartu, 1934. Lk 16.

¹¹⁹ ERMA. 1-1-35a. Lensin, 19.07.1913.

¹²⁰ ERMA. 1-1-35a. Obit, 18.07.1913.

¹²¹ ERMA. 1-1-40. Rumma, 06.02.1916.

¹²² ERMA. 1-1-40. Martin, 19.01.1916.

¹²³ ERMA. 1-1-42. 16.02.1921.

sealseis oludes kõigile üsna tuntud ja laia tutvusringkonnaga. Usaldusmeeste arv kasvas jõudsalt kuni 1914. aastani, kuid sellele järgnenud sõjaperioodil kaotas muuseum enamike usaldusmeestega igasuguse kontakti.¹²⁴

Usaldusmehed moodustasid rahva ja muuseumi vahele just kui silla, mille kaudu viidi mõte päris oma muuseumist inimesteni ja vastu saadi rahvalt nii moraalset kui rahalist tuge muuseumi igakülgseks arenemiseks. Kirjadest nähtub, et usaldusmeheks olemist peeti üldiselt väärlikaks, vastutusrikkaks ja austavaks kohustuseks ning seetõttu on usaldusmeesteks valitud isikute kirjades palju kõhklusid ja kahtlusi enda sobivuses sellele tähtsale ametikohale. Kardeti, et ei suudeta muuseumi heaks piisavalt tööd teha või kuritarvitatakse selle usaldust¹²⁵ lihtsalt usaldusmehe nimetust kandes, kuid seejuures käed rüpes istudes.¹²⁶ Kohast loobumist selgitatakse üldise ajapuuduse, liiga paljude töökohustuste, mitmetesse teistesse ühiskondlikkesse organisatsioonidesse kuulumisega¹²⁷ või enda ebasoosinguga kohalike elanike hulgas¹²⁸. Üldiselt aga võeti usaldusmehe ametikoht rõõmuga vastu¹²⁹ või pakuti ennast ise vastavat tööd tegema loetledes enda häid omadusi ja valdkondi, milles võiks muuseumile kasulik olla.¹³⁰ Aeg-ajalt saabus muuseumisse kirju, kus kurdeti usaldusmeeste vähesuse ja ükskõiksuse üle¹³¹ või soovitati üht või teist isikut mitte usaldusmeheks määrata võlgade või ebausaldusväarsuse tõttu.¹³² Samas leidis usaldusmehi, kes ei pidanud paljaks oma tuttavate hulgast muuseumile uusi usaldusmeeste kandidaate välja pakkumada teiste ringkondade või endise kodukoha tarbeks.¹³³

Muuseumi koosolekute kohta on arhiivis ainult mõni üksik kirjake, milles selgitused asjaolude kohta, mis takistavad kirjutajat koosolekule ilmumast, näiteks Eestimaa

¹²⁴ Leinbock, F. Eesti Rahva Muuseum 1909-1934. - Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat IX-X. Sihtasutis Eesti Rahva Muuseum:Tartu, 1934. Lk 14.

¹²⁵ ERMA. 1-1-34. Ruubel-Kõrnitse, 07.02.1912.

¹²⁶ ERMA. 1-1-35. Kruuse, 25.03.1913.

¹²⁷ ERMA. 1-1-35. Kattenberg, 12.11.1913.

¹²⁸ ERMA. 1-1-35a. Loorberg, 27.03.1913.

¹²⁹ ERMA. 1-1-40. Parikas Peeter, 21.02.1916.

¹³⁰ ERMA. 1-1-35. Kilström, 17.11.1913.

¹³¹ ERMA. 1-1-34. Ruubel-Kõrnitse, 07.02.12.

¹³² ERMA. 1-1-32. Raud, 25.11.1911.

¹³³ ERMA. 1-1-39. Ruubel-Kõrnitse, 10.04.15.

Rahvahariduse Seltsi peasekretär Karl Robert Pusta kiri Oskar Kallasele 1913. aastast: *Pean ennast Teie ja Museumi liikmete ees väga vabandama, et mitte homsele koosolekule ei saanud sõita. Lootsin seda veel eile õhtul teha võivat, kuid silmapilk on praegu niisugune, et kuidagi Tallinnasse välja ei sõita ei tihka. Homme on meie valimistes otsustav päev: viienda linnajao – sakste Adrianopoli – peame võitma, ehk terve sõjakära on asjata olnud. Täna öösel ja homme hommikul peavad meie jõud mobiliseeritud olema ja raske on siis ära minna. Loodan, et minu seisukorrast aru saate ja mind vabandate.*¹³⁴

2.1.4 Teated sõjast ja muuseumi sõjaosakond

Esimene maailmasõda ja Vabadussõda ei peatanud küll muuseumi tegevust täielikult, ent halvendasid kõikide muuseumi valdkondade toimimist. Kirjasaatja märgib: *Praegu sõda ja tapmine lahti, kõik huvi on käib ainult sõja poole, muud avalikud asutused jäävad seisatama. Seesama valu on vist ka meie Museumil.*¹³⁵

Kui 1914. aasta esimene pool oli muuseumi jaoks veel võrdlemisi rahulik, siis mida aeg edasi, seda hullemaks olud muutusid. Esiteks vähenes muuseumi niigi napp eelarve märgatavalt ja teiseks lahendamist vajavaks küsimuseks tõusis kogude evakueerimise vajadus olukorras, kus Tartut võidi pommitama hakata. Asus ju suhteliselt tuleohtlik muuseumi hoone kesklinnas, kus muu hulgas töötas osaliselt sõdurite kasarmu. Evakueerimise osas peeti läbirääkmisi Peterburis asuva Aleksander III Museumi ja Moskva Eesti Seltsiga¹³⁶ kogude majutamise suhtes, samuti teedevalitsusega vagunite saamiseks kogude äraveoks. Ehkki evakuatsiooniks oli kõik valmis, siis sellel hetkel veel väga muretseda vaja ei olnud ja kogud jäid oma kohale. Ka vanavara korjamine, mida eelnevatel aastatel oli süsteemselt ja laiahaardeliselt tehtud, tuli nüüd praktiliselt lõpetada. Vaid mõned üksikud kohalikud korjajad püüdsid kodukohas märkamatu muuseumi heaks

¹³⁴ ERMA. 1-1-35. Eestimaa Rahvahariduse Selts, 29.03.1913.

¹³⁵ ERMA. 1-1-38. Rubel, 29.11.1914.

¹³⁶ ERM.A 1-1-40. Moskva Eesti Selts, 27.03.1916.

töötada.¹³⁷ Et mitte sattuda liigse tähelepanu alla, ei olnud kõrvalistel isikutel soovitatav sõja ajal mööda võõraid külasid ringi nuuskida, mida tõendab ka korjajate kirjavahetus muuseumiga. *Jõhvi kihelkonnas 1914 aastal pooleli jäänud tööd ära lõpetada tahtes sõitsin 10 juunil 1916 aastal sinna. Nädalise ümber vaatamise järele selgus, et praeguse sõja ajal mitte kasulik ei ole sääl vanavara korjata, sest et inimesed võõraste vastu umbusklikud on ja mere lähikonnas liikumine iseenesest takistatud. Seepärast lugesin paremaks töö lõpetada pääle sõja*, kirjutab 1917. aastal kirjanik Henrik Visnapuu.¹³⁸ Isegi, kui kusagilt midagi suudeti kokku korjata, siis seisti silmitsi transpordiprobleemiga. Üldiselt postipakke sõja ajal raudteel ei veetud, rongiliiklus oli aga korjajatel praktiliselt ainus võimalus oma vanavarasaadetisi Tartusse lähetada. Liiatigi oleks olnud väärtusliku vanavara vedamine sõjaoludes põhjendamatult ohtlik. *Kui ma möödaläinud suvel korjamist lõpetasin, mõtlesin korjandust otseteed Tartusse saata, kui aga pakid kitsaroopalise raudtee "Keava" jaama viisin, selgus, et Peeter Suure merekindluse komandandi käsul igasuguste pakkide vedu raudteel kinni on pandud*, kirjutab J. Rummo 1916. aasta augustis Kehtnast.¹³⁹ Paljud vanavara korjajad kutsuti sõjaväljale praktiliselt päevapealt.¹⁴⁰ Nende korjatud vanavara jäi kuhugi vedelema, sõduri koju naastes oli osa sellest sageli kadunud või hävinenud. Mõned korjajad aga ei naasnud enam kunagi sõjaväljalt koju ja nii tuli nende perekondadel lisaks raskele olukorrale tegeleda ka varem korjatud vanavara ja muuseumi teadetega: *Sain teilt kaarti, kus Teie Julius Kaske vanavara palute ära saata. Aga teda enam ei ole. Mineval sügisel läks kroonu teenistusi, teenis Siberis, Nüüd tuli sõtta, Varsavi lahingus jäi kaduma*.¹⁴¹

Hoolimata kõigist raskustest, mis muuseumile sõja ajal osaks said, leidsid ärksad tegelased, et seada tuleb uued prioriteedid ja tekkinud olukorrast peab ka midagi kasulikku saama. Sellest tulenevalt otsustas muuseumi juhatus luua 1914. aasta lõpus muuseumisse uue üksuse – sõjaosakonna, mille kogud pidid koosnema sõdurite ja sõjaga seotud esemetest,

¹³⁷ Eesti Rahva Muuseum 1915. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 12. Tartu, 1916. Lk 3-4.

¹³⁸ ERMA. 1-1-40b. Visnapuu, 17.01.1917.

¹³⁹ ERMA. 1-1-40. Rummo, 02.08.1916.

¹⁴⁰ ERMA. 1-1-37. Antsla Rahvahariduse Selts, 08.12.1914.

¹⁴¹ ERMA. 1-1-38. Seitam, 28.11.1914.

samuti koguti sõdurite fotosid, kirju, mälestusi, elulugusid ja muud.¹⁴² Ajalehtedes ilmus sõduritele mitu üleskutset esemete ning teadete saatmiseks ja tasapisi hakkas asju kogunema. 22. detsembril 1914. aastal kirjutab sõdur Wirkow 13. Soome kütipolgust 8. roodust: *Kuulsin et Eesti Rahva Muuseumi juure Sõjaosakond on asutatud. Arvan et paljud valmis oleksid seda teatama, kuid saatmisega on raskusi. Sellepärast peaksite kõigile neile kes sõja väljale juhtumisi tulevad, nagu Jõulu kingituste toojad j.n.e. südametunniselt panema et nad tagasi tulles midagi Muuseumile ühes tooks. Kui kuskil arusaajaid vastutulejaid ei peaks leiduma, sääil võiks siiski kõiksugu kraami veikse tasu eest omandata.*¹⁴³ Muuseumi kirjavahetuse hulgas on küll mitmeid sõduritest muuseumiliikmete, vanavarakorjajate ja usaldusmeeste kirju oma elust sõjaga seoses, ent samas on ainult mõned üksikud muuseumiga mitte seotud sõduritelt saabunud kirjad ja neistki suur osa ajalehe Postimees toimetusest muuseumile säilitamiseks edasi antud. Sõjaosakonna üldise populaarsuse ja mõne kirja taustal võib järeldada, et neid kirju ja teateid võis märkimisväärselt rohkem olla. Näiteks kirjutas sanitar Juhan Hurt “Tulejoonelt” Postimehe toimetusele: *Läkitan Teile sellega kogu Saksa soldati Kämmerlingi kirju, mis olla kodust saadetud. Kirjad on Kunari külast leitud, kust sakslased 18. sept. välja aeti ja kus Kämmerling täh. päeval surma sai. Kirjades leidub nii mõnigi huvitav selgitus Saksamaa kohta./---/ Kirju võib kui toimetusele ei tarvita, Eesti Muuseumile edasi anda.*¹⁴⁴ Kahjuks ei ole teada, kuhu need jäid või kui palju kirju üldse saabus. Eesti Ajalooarhiivis olevas Eesti kultuurilooliste ja ühiskondlik-poliitilist liikumist kajastavate dokumentide kollektsioonis (f. EAA.3742) on 4-leheline säilik “Eesti Rahva Muuseumile annetatud sõjaväelaste kirjad ja ülddokumendid 1917 aastast”, ent ka selles on vaid paar venekeelset kirja ja dokumenti.¹⁴⁵ Ka suur osa esemetest, mis sõjaosakonna kogus endale koha leidsid, on tänaseks päevaks ERM-ist kadunud või kustutati juba 1952. aasta inventuuri järgselt esemenimekirjadest kogust puudumise tõttu.¹⁴⁶ Muuseumi

¹⁴² Eesti Rahva Muuseum 1914. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 10. Tartu, 1915. Lk 36.

¹⁴³ ERMA. 1-1-38. Wirkow. 22.12.1914.

¹⁴⁴ ERMA. 1-1-39. Hurt Juhan, 20.09.1915.

¹⁴⁵ EAA. 3742-1-94.

¹⁴⁶ Kaelep, K. Eesti Rahva Muuseumi fotokogu I maailmasõja kajastajana. Lõputöö. Tartu Ülikooli Üldajaloo õppetool. Tartu 2000. Lk 36.

fotokogu leidis aga üleskutsete tulemusena täiendust sõdurite ja halastajaõdede fotode näol, mille hulgas leidub ka muuseumi kirjasaatjaid sõjaväljalt.¹⁴⁷

1915. aasta alguses avati muuseumis sõjaosakonnal baseeruv väga populaarseks osutunud sõjanäitus, mida pidevalt täiendati, et rahva huvi üleval hoida. Muuseumi teate peale andis Tartu garnisoni ülem päevakäsu, milles soovitas sõjaväelastel näitust vaatama minna. Lisaks huvitava näituse vaatamisele oli võimalus samas sõdurite heaks annetada “tubaku ja söödikutepulbri” ostmiseks.¹⁴⁸ Kirjavahetusest nähtub, et ka põllumajandusnäitustele loodeti rahvast meelitada ERM-i poolt kokku seatud sõjaliste väljapanekutega, näiteks pöördub agronoom Julius Grünberg 1915. aasta suvel Võru Põllumeeste Seltsi näituse sõjaosakonna asjus muuseumi poole abi saamiseks.¹⁴⁹ Paraku anti näituse ruumid Võrus üldse sõjaväe kasutuse alla ja põllumajandusnäitus jäi hoopiski ära.¹⁵⁰

2.2 Ainline vanavara kirjades

2.2.1 Vanavarakorjajate töökorraldus

Muuseumi algusaastate sisuline tegevus oligi pühendatud suuresti kogude suurendamisele ja hävimisohus oleva ainelise vanavara korjamisele.¹⁵¹ Juba 1909. ja 1910. aastal tegutsesid muuseumi egiidi all mõned vanavarakorjajad ja ajaleht Postimees avaldas 1909. aasta 10. ja 11. juuni esilehtedel Kristjan Raua kirjutatud kaheosalise muuseumi kogumistöö programmi pealkirja all “Eesti Rahva Muuseum. Ainelise vanavara korjamisest”¹⁵². Põhjalikum ja laiahaardelisem kogumistöö läks lahti 1911. aastal. Moodustatud korjamistoimkond töötas välja korjamise üldised põhimõtted ja otsustas, et kogu maa tuleb

¹⁴⁷ ERM Fk 371:1–287. Sõjameeste ülesvõtted.

¹⁴⁸ Eesti Rahva Muuseum 1915. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 12. Tartu, 1915. Lk 9.

¹⁴⁹ ERMA. 1-1-39. Grünberg, 23.07.1915.

¹⁵⁰ ERMA. 1-1-39. Grünberg, 25.08.1915.

¹⁵¹ Leinbock, F. Eesti Rahva Muuseum 1909-1934. - Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat IX-X. Sihtasutis Eesti Rahva Muuseum: Tartu, 1934. Lk 22-23

¹⁵² Raud, Kristjan. Eesti Rahva Muuseum. Ainelise vanavara korjamisest. I. – Postimees, 10.06.1909. Lk 1.:

Raud, Kristjan. Eesti Rahva Muuseum. Ainelise vanavara korjamisest. II. – Postimees, 11.06.1909. Lk 1.

läbi korjata süsteemselt kihelkondade kaupa. Muuseumi soov oli, et korjajad oleks korjamisretkel kindlasti kahekaupa ja seejuures peaks üks korjaja kunstnik olema, et teha joonistusi või fotosid vanavarast, mida ei õnnestu kaasa võtta.¹⁵³ Kirjadest nähtub, et eelkõige tegutsesid vanavara korjamise alal kooliõpetajad, õpilased ja üliõpilased. Ühest küljest on see seletatav sellega, et eelnimetatutel oli suvevaheajal rohkem vaba aega ja nad ei olnud niivõrd põllutöödega koormatud kui suur osa elanikkonnast. Teisest küljest võis haritud isikutelt loota korjamise kõrval ka korrektset asjaajamist – korjamis- ja kviitungiraamatute täitmist, samuti sisukaid päevaraamatuid ja kirjeldusi kogumisretke kohta. Oskar Kallase poolt mitmetes kirjades punase pliiatsiga tehtud kirjavigade allakriipustused ja märkused¹⁵⁴ seal juures viitavad sellele, et madalama kirjaoskuse ja tundmatute korjajakandidaatide suhtes oli muuseum pigem ettevaatlik. Sageli uuriti siseringis ja kohalike usaldusmeeste kaudu isikute tausta, et leida kõige asjalikumad ja usaldusväärsemad vanavara korjajad. Seda enam, et esemete ostmiseks ja kulude katmiseks anti ju korjajatele kaasa muuseumi niigi väikesest, võiks öelda isegi olematust, eelarvest raha, mida tuli oskuslikult kasutada ja planeerida.¹⁵⁵ Korjajaid oli loomulikult ka teistelt elualadelt, ent see jääb haridusalal tegutsenute hulgas piisaks meres. Laias laastus võib korjajad liigitada kahte gruppi, esimese osa moodustavad korjajad, kes olid ERM-i poolt välja saadetud erinevatesse kihelkondadesse, teise osas on kohalikud korjajad, kes vabal ajahetkel oma kodukohas vanavara kogusid.

Harilikult oli paiksel korjajal lihtsam asju kätte saada, sest ta oli üks “omade hulgast”, samas kui kaugemalt tulnud õpilasi-üliõpilasi peeti võõrasteks linnavurledeks ja tähtsateks ülikonnas tegelasteks, keda potentsiaalsed vanavara omanikud pigem pelgasid.¹⁵⁶ Peeter Ruubel-Kõrniitse Kaarlist (hiljem Puiatust), kes armastas ERM-ile aastaid pikki arvamuskirju saata, räägib ühes oma kirjas põhjalikult linnast tulnud tudengitest korjajate puudustest: *Reisijad vanavara korjajad on äkiliselt ilmuv, möödaminev nähtus, tahavad ruttu valmis saada, ise alles noored piimahabeme kandjad, nimetavad endid “tuudendis”,*

¹⁵³ Leinbock, F. Eesti Rahva Muuseum 1909-1934. - Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat IX-X. Sihtasutis Eesti Rahva Muuseum: Tartu, 1934. Lk 22-23

¹⁵⁴ ERMA. 1-1-37. Kangur, 18.03.1914.

¹⁵⁵ ERMA. 1-1-35. Assov, 29.04.1913.

¹⁵⁶ vt nt ERMA. 1-1-33. Lomp, 22.04.1912.; ERMA. 1-1-37. Kiimann, 02.07.1914.

missugune nimi kohe vanad raugad ära eidutab, nõnda et, - seda on küll ette tulnud, - eest ära puiklevad. Näituseks soovitasin mina mõni aasta tagasi viisi – mõistjate seas ka Loodi vaksalis elavat Mihkel Sisaskit – rahva keeles “Mudu Mihkel”, - kes suur küla joodude pillimees, palju viiuli lugusid pääst, mängib aga nooti ei tunne. Iga kord, kui üliõpilane Aavik tulnud, pugenud Mihkel ära kõrvale, pärast tõistele seletades: “Kust mia nüid iki tohi siantse noore ärrale pilli lööma akate, siante om ju sada kõrda miust targem. Selle vastu saavad aega mööda kohalised isikud niisuguste “kunstnikude” köest, nende “saladuse” kergem kätte. Seesamane lugu on ka museumi asjade korjamisega. Tuleb “tuudent”, see om noore ärra, manisk ehen, näeb ninda ku saks iki välla, vana eit või taat saks ju pelgäve, õnn ku saksast valla saave, oma ribenid-räbenid ei julge näütägi.”¹⁵⁷

Kohalikud tegelased haarasid pliiatsi ja kirjutasid soovist vanavara korjama minna üsna sageli siis, kui olid näinud või kelleltki kuulnud naaberkihelkonnas käinud muuseumi poolt saadetud vanavara korjajast, samuti saadi innustust ajalehtedes ilmunud muuseumipoolsetest üleskutsetest kaduva vanavara kokku kogumiseks. Nn kohalikku vanavara korjamist organiseerisid sageli kohalikud hariduse-¹⁵⁸, karskuse¹⁵⁹, põllumeeste-¹⁶⁰, laulu- ja mängu¹⁶¹, noorsookasvatuse-¹⁶² ja üliõpilaste¹⁶³ seltsid ning kooliõpetajad¹⁶⁴. Põhjendusi oli tavaliselt kaks – vaba aja sisustamine ja soov oma kodumaa heaks midagi kasulikku teha. Vanavara korjajad ei liikunud ringi ainult kodumaal, vaid korjasid vanavara kaasa ka võõrsilt, kuhu neid viis ümberasumine, õpingud, töö või sõjaväeteenistus, näiteks E. Paavo ja V. Rosenstrauch kinkisid muuseumile mitu komplekti võõrsilt toodud mordva rahvarõivaid.¹⁶⁵ Sõja ajal sattus E. Paavo väega Jessentukki Kaukaasias ja kirjutas sealt muuseumile, et igavus ajab vägisi *pärismaalaste* vanavara

¹⁵⁷ ERMA. 1-1-34. Ruubel-Kõrmitse, 07.02.1912.

¹⁵⁸ ERMA. 1-1-34. Paistu Hariduse Selts, 18.03.1912; ERMA. 1-1-34. Univer (Jakobi Hariduse Selts), 04.04.1912.

¹⁵⁹ ERMA. 1-1-35, Eesti Karskuse Selts “Õilme” Kilingi-Nõmmes; 25.05.1913, ERMA. 1-1-35, Laiuse Karskuse Selts, ?.?.1913.

¹⁶⁰ ERMA. 1-1-36. Sõmerpalu Põllumeeste Selts, 05.06.1913.

¹⁶¹ ERMA. 1-1-36. Marienburgi haruselts (ENKS), 18.11.1913.

¹⁶² ERMA. 1-1-35a. Tali Muusika-Laulu Selts, 01.06.1913.

¹⁶³ ERMA. 1-1-34. Peterburi Polütehnikumi Üliõpilaste Selts “Ilmarine”, 26.10.1912.

¹⁶⁴ ERMA. 1-1-34. Saar, 10.05.1912

¹⁶⁵ ERMA. 1-1-39. Paavo, 13.03.1915; ERMA. 1-1-39. Rosenstrauch, 29.01.1915.

uurima ja muuseumile kauplema.¹⁶⁶ Eriti entusiastlikud olid vanavara korjamise ja muuseumi abistamise suhtes liikmed, kes elasid Riias, Peterburis, Moskvas, Eesti-Haginskis, Jamburgis, Tbilisis ja Krimmis. Nii näiteks kirjutab Jaan Hendrikson Riias, et tahab muuseumi edenemisele kaasa aidata ja ostis Riias täiesti juhulikult ühe marmorist noormehe büsti ja saatis rongiga Tartusse.¹⁶⁷

Vanavarakorjajana tegutseda soovijate kirjade hulk oli eriti suur nn suurtel kogumisaastatel ja inertsist mõnel aastal pärast seda, kahanes peaaegu olematuks sõja perioodil ja hakkas märgatavalt suurenema jälle pärast raskeid aegu vabas Eesti riigis.

Et korjajad uisapäisa ei tormaks, koostas muuseum neile vajaliku juhendmaterjali *Juhatuskiri korjajatele*¹⁶⁸ Selle pani Hämeenlinna muuseumi juhendi eeskujul kokku esialgu Oskar Kallas ning lõpliku versiooni toimetasid Edgar Eisenschmidt ja Kristjan Raud (vt Lisa 6). Erinevalt Postimehes ilmunud Raua programmist oli juhatuskiri märksa üksikasjalikum ja täpsem andes detailselt infot muuseumile vajaliku vanavara kohta.¹⁶⁹ Korjamistoimkonna otsusel trükiti 5000 eksemplari ja levitati posti teel kõigile soovijatele alates usaldusmeestest lõpetades seltside ja kooliõpetajatega.¹⁷⁰ Teine täiendatud ja parandatud trükk brošüürist “Juhatuskiri korjajatele” ilmus 1913. aastal. Võrreldes esimese trükiga on teises on tekst loogilisemalt liigendatud, täiendatud on korjajale vajalike näpunäidete osa, samuti on ilmselt lugemise hõlbustamiseks muudetud kirja tüüpi ja suurust.¹⁷¹

Kirju vanavara korjajatele mõeldud juhatuskirja tellimiseks on muuseumile saabunud suhteliselt palju, alates 1911. aastast. Siinjuures on üllatav asjaolu, et kirjade hulk ei suurene märgatavalt vanavara suurskogumisperioodi jooksul, vaid pigem väheneb muutudes

¹⁶⁶ ERMA. 1-1-40. Paavo, 09.10.1916.

¹⁶⁷ ERMA. 1-1-35. Hendrikson, 13.09.1913.

¹⁶⁸ Juhatuskiri korjajatele. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 1. Tartu, 1911.

¹⁶⁹ Sild, Hilja. Kristjan Raud ja vanavara suurskogumine. – Kristjan Raud. Ants Laikmaa. Kogumik Kristjan Raua, Paul Raua ja Ants Laikmaa 100. sünni-aastapäevale pühendatud teaduslike konverentside ettekannetest 1965-1966. Tallinn: Kunst, 1970. Lk 66.

¹⁷⁰ ERMA. 1-1-19. Eesti Rahva Muuseumi korjamise toimekonna protokollid. 2. Apr. 1911–29.II.16. Lk 2–3.

¹⁷¹ Juhatuskiri korjajatele. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 1. Teine parandatud ja täiendatud trükk. Tartu, 1913.

sõjaajaks praktiliselt olematuks. Kui 1911. aastal on selliseid kirju 59, aastal 1912. 39, aastal 1913. 46, siis 1916. aastaks on vastav number kahanenud 8-ni. Üldjoones üsna lühikestes, lakoonilistes ja vormilt sarnastes kirjades antakse tavaliselt kõige pealt teada, et on soov vanavara korjama minna ja siis palutakse endale saata vastavad juhised.¹⁷² Nagu juba mainitud, siis üsna tavaline oli, et juhatuskirja telliti muuseumi käest koos mõne teise trükisega – aastaaruande¹⁷³ või põhikirjaga¹⁷⁴ – ning sageli paluti ka kohe korjamisraamat saata, et vanavara kogumisele asuda.¹⁷⁵ Kui ilmus uus trükk juhatuskirjast, siis ärksamad korjajad palusid ilmtingimata just seda saata, et saada kõige uuemad näpunäiteid vanavara kogumiseks.¹⁷⁶

Sarnaselt juhatuskirjale võeti 1911. aastal muuseumi poolt kasutusele ka korjamisraamatud, kuhu pidid vanavarakorjajad märkima põhjalikud andmed kogutud esemete kohta. Kirjades palusid endale korjamisraamatuid saata nii retkel olevad korjajad, kellel suure saagi tõttu üks korjamisraamat täis kirjutatud, kui ka alles korjamisplaan tegevad inimesed. Korjamisraamatute näol on tegemist ühe tähtsaima allikaliigiga muuseumi enda jaoks, sest sisaldab kõikvõimalikku vajalikku informatsiooni vanavara kohta, mis kanti hiljem sisetööl peakataloogidesse. Need on omakorda aga tänapäevase muuseumiinfosüsteemi MuIS kirjade alusmaterjaliks.

Kuna muuseum tegutses käsitletavatel aastatel finantsiliselt praktiliselt igasuguse riigipoolse toetuseta, siis ei olnud sellise piiratud eelarve tõttu võimalik vanavara korjajatele palka maksta. Neile anti paari peale kaasa küll väiksemaid rahasummasid, tsaariajal tavaliselt umbes 100 rubla, ent see olid mõeldud esemete ostmiseks ja kulurahaks. Muuseumile saabunud kirjadest võib järeldada, et enamik vanavara kogumise vastu huvi tundvatest inimestest pidasid seda pigem vabatahtlikuks tegevuseks ja ei mõelnudki selle eest palka saada. Ent leidis üksikuid, kes ei peljanud muuseumilt loodetava töötasu üle pärida. Ühest küljest oli tegemist isikutega, kes nägid ülemaalses

¹⁷² Vt nt ERMA. 1-1-34. Pragi, 19.03.1912; ERMA. 1-1-35. Aloe, 12.11.1913.

¹⁷³ vt nt ERMA. 1-1-35. Depman, 14.10.1913.

¹⁷⁴ vt nt ERMA. 1-1-35. Jakobson, 26.11.1913.

¹⁷⁵ vt nt ERMA. 1-1-35. Kalbas, 13.06.1913.

¹⁷⁶ vt nt ERMA. 1-1-35. Elken, 28.05.1913; ERMA. 1-1-35, Karro, 29.05.1913.

rahvuslikus aktsioonis lihtsat võimalust lisatulu teenimiseks. Teisalt segas kehv majanduslik olukord sageli aatelisi ja motiveeritud, ent madala sissetulekuga elukutsete esindajaid, näiteks kooliõpetajaid ja ka üliõpilasi, korjamistööle pühendumast. Teise osasse kuulub ilmselt ka Torist pärit tuntud vanavarakorjaja ja tolleaegne kunstiõpilane August Pulst, kes kirjutas 1912. aastal muuseumile oma soovist hakata vanavara korjama ja palus kõigepealt lähemat informatsiooni tasu kohta. Oskar Kallas on tema kirjale resolutsiooniks märkinud, et muuseum kannab küll kõik korjamisega seotud kulud, ent palka maksta ei jaksa.¹⁷⁷ Ilmselt saadeti selline vastus ka Pulstile, sest juba neli päeva hiljem kirjutab ta muuseumile vastuseks, et vanavara korjamise tähtsust silmas pidades ei tagane ta siiski oma pakkumisest olles nõus kõikide muuseumipoolsete tingimustega.¹⁷⁸

Korjamisretkedel olles armastasid korjajad aeg-ajalt “staabile” raporteerida ehk saata muuseumile teated leiduva vanavara, juba saadud või ostetud asjade ning nende hindade, samuti veel saadaval oleva vanavara, edasiste plaanide, korjamise kestvuse ja muu kohta. Muuseumist küsiti ka sageli nõu ühe või teise asja ostmise asjus, sest jalgsi korjates ei olnud võimalik kõike kaasa võtta, samuti ei olnud alati korjajatel kogemusi ega teadmisi määramaks ühe või teise eseme väärtust ja sobivat ostuhinda.¹⁷⁹ Sellised teated korjatud vanavara üle varieeruvad lühikestest paarilausealistest postkaartidest kuni pikkade kirjelduste või nimekirjadeni esemete kinkijate nimede ja muude andmetega, mis harilikult hoopis korjamisraamatusse üles märgiti. Üsna tüüpilised on ka kirjad, kus palutakse juurde saata raha asjade ostmiseks või erinevad korjamisel vajalikke tarbeid, nagu klade päevaraamatu pidamiseks, korjamis- ja kviitungiraamatud, kleebitavad ja tavalised sedelid esemete nummerdamiseks¹⁸⁰, nõelad sedelite kinnitamiseks ja muu.¹⁸¹

1912. aasta juunis kirjutab Riia kunstikooli õpilane Jaan Vahtra Rõugest: *Jõudsin 12. juunil Võrusse, kust teisel päeval hra Laja seltsis vanavara korjamise teekond lahti läks. Hra Laja oli juba tubliste tööd teinud ja terve kogu asju kätte saanud. Möödaläinud*

¹⁷⁷ ERMA. 1-1-34. Pulst, 07.04.1912.

¹⁷⁸ ERMA. 1-1-34. Pulst, 11.04.1912.

¹⁷⁹ ERMA. 1-1-35. Kasekamp, 07.05.1913.

¹⁸⁰ ERMA. 1-1-35a. Laabus, 11.06.1913.

¹⁸¹ ERMA. 1-1-35. Kruus, 21.05.1913.

*nädala sees tegime Kasaritsa ja Haanja vallas tööd. Saak on suurepäraline, pea igast talust leidub vanavara. Kuid rahvas on siin õige vaene ja katsutakse sellepärast asjade eest kõrget hinda välja pigistada. Ka üles pidamist ei saa naljalt kusagilt, isegi maksu eest mitte, öeldakse, ei ole midagi süüa anda. Arvame, et Haanja vald üksi ligi 700 nummert annab. Praegu sellest vallast vahest 1/5 läbi käidud, kuid 170 nummert on juba käes. Asjad õige algupäralised. Nagu kinnitatakse, olla eespool, teistes valdades veel rikkamat saaki loota. Raskust teeb see asjalugu, et suurem hulk rahvast ERM mitte midagi ei tea. Tuleb hirmus palju suud kulutada, enne kui uskuma hakatakse. Muidu oldakse meie vastu kaunis viisakas. Kardame, et varsti rahast puudust tuleb. P.S. Palun saatke 1 kviitungiraamat ja 1 korjamise raamat.*¹⁸²

Kirja teel anti muuseumile koos pagasikviitungiga teada ka sellest, kui vanavara oli kokku pakitud ja Tartu poole rongiga ära saadetud, et teataks, millal on vaja pakkidele vaksalisse vastu minna.¹⁸³ Vanavara kastidesse pakkimisel transpordiks tuli korjajatel sageli suuremaid puitasju, nagu toolid ja vokid, osadeks lahti võtta ja kuna nende kokku panemisel muuseumis võis küsimusi tekkida, pakkusid korjajad selleks pärast korjamisreiside lõppu vabadel momentidel oma abi.¹⁸⁴

Vahel sattusid korjajad lausa vanavara “kullaaukudele”, näiteks korjaja August Johannes Lusmann, kes käis 1914. aasta juulikuus vanavara kogumas Prangli saarel ja juhtus pealt nägema Naissaare perekondade ümberasustamist mandrile. Lusmann kirjutab: *Naissaares on uued kolimised pääle hakkanud. 10 põhiküla perekonda jõudsid juba 14 s.k.p. teise lippu alla, kuna Lõuna või Suurküla lahkumise termin natuke hiljemaks jäi. Praegu on jälle täies hoos elu maja asjade Tallinna toomine, kus nad neid naeruväärt hinnaga ära müüivad. Kroonu on saarlastele õige rahuldava hinna maa ja hoonete eest määranud. Metsa tiinud kuni 900 rub., ja elumajade mõõt sisemise ruumi järel kuni 100 rub. kub. süld. Raha saavad nad siis küll, et uues kohas asuma hakkata. Ka era ümber käimine kroonu poolt on Naissaar-lastest vastu oli õige viisakas. Nähtavasti oskab kroonu Naissaarlaste oma päralist kulturit tarvilit lugu pidada, mõned sekeldused välja*

¹⁸² ERMA. 1-1-34. Vahtra, 12.06.1912.

¹⁸³ ERMA. 1-1-34. Nirk, 7.06.1912.

¹⁸⁴ ERMA. 1-1-34. Ruus, 30.07.1912; ERMA. 1-1-34, Villems, 04.08.1912.

arvata.¹⁸⁵ Juba aasta varem oli ta käinud Naissaarel vanavara korjamas ning kirjutanud vaimustunult muuseumile kohalikust kultuuripärandist ja sealsete perekondade kolimisesest: *Nagu ajalehtede kaudu teada, lähevad nüüd Tallinna ümber olevad saared kõik üks üheteise järele kroonu kätte, Naissarest alates kuni veikese Koipseni; ja kus leidub sagedaste mõndagi laiema tähendusega asja. Naissaarest sain ma juba natuke midagi ära tuua, mida võimalik välja lunastada oli, kuid harilikult peetakse Naissaares kui jõuka rahva seas vähegi väärt asjad enesele ja ei anta neid kergesti välja. Muidugi ei olnud seal just midagi Eesti laadilist asja kuna Euroopa kultuur seal oma hävituse töö täiesti ära teinud on, kuid tähtsad oleksid iseäranis päris algupäralised saare pulma ülikonnad, mis umbes 150 aastat tagasi tarvitada oli. Need on ühe Maria Bergi käes. (Ma tegin neist päeva piltlika üles võtteid). Asi mille pärast ma kirjutan on see, et ma pean praegu läbirääkimisi Naissaare koolmeister Bleesiga, et ta minu appradiga päevapiltlika ülesvõtteid Naissaares seni teeks kuni saarelt rahvas lahkuvad, et sellest üks monumentalne pildikogu saaks. Pääle selle veel vanu Naissaare meeste tööriistu j.n.e. Kas sooviks E.R.Museum lõpuks samast pildikogu enesele? Asi tuleb muidugi eslotsa polisei poole saladuses hoida, sest Naissaar on kõige võõra olluse eest kinni.*¹⁸⁶

Torist pärit vanavarakorjaja August Pulsti algatusel sai ka mõnede teiste korjajate hulgas populaarseks mõte panna pärast korjamist kogu vanavara kohalikele väikesele näitusele vaatamiseks välja. See oli hea viis muuseumi töö tutvustamiseks ja külas sõbraliku konkurentsi tekitamiseks erinevate asju kinkinud inimeste vahel – eks eestlane on alati tahtnud olla oma naabrist parem. Kui August Pulst oma kaaslastega eksponeeris korjatut Kadrinas ja Toris¹⁸⁷, siis väljapanekuid oli mitmel pool mujalgi. 1913. aasta juulis kirjutab Johannes Karheiding Hagerist, et ta on nõuks võtnud augustikuus, kui kogu vanavara kokku korjatud, koostöös kohaliku hariduseseltsiga rahvapidu ja vanavaranäitust korraldada.¹⁸⁸

¹⁸⁵ ERMA. 1-1-37. Lusmann, 16.07.1914.

¹⁸⁶ ERMA. 1-1-35a. Lusmann, 06.12.1913.

¹⁸⁷ P. Õunapuu. Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat. Lk 76. vt ka ERMA. 1-1-39, Pulst, 25.07.1915.

¹⁸⁸ ERMA. 1-1-35. Karheiding, 08.07.1913.

2.2.2 Külaelu olme ja mentaliteet vanavarakorjajate kirjades

Vanavarakorjaja töö oli muidugi mõista huvitav ja elamusipakkuv, ent võidelda tuli ka mitmesuguste raskuste ja probleemidega – nagu kirjutab korjaja Eduard Depman – *Jumal kõrgel museum kaugel*.¹⁸⁹ Tihti kurdavad korjajad oma kirjades toidu- ja magamisaseme puuduse üle – vaesemates külates ei olnud sageli korjajatele midagi kostiks anda või siis ei tahetud seda teha. 1914. aasta juunikuus kirjutab Johan Leppik Kihelkonnast: *Vastutulek on lahke, aga seda mustust ja hirmutavat vaesust! Ei ole ma sarnast enne näinud. Lapsed on kärnas ja silmahaigusi on igas peres. Kambrid ei ole luuda ega vett näinud. Ühes peres (Laasi Tiina) oli halb vastutulek. Vanamoor ei laulnud mitte nagu harilikult saarlane laulab, vaid urises ja haukus. Tal on palju vanavara seda teavad kõik aga ära ei anna ta ühtegi asja, paku nii palju kui tahad. Tal oli huvitav suitsutare. Hakkasime selle plaani tegema. Mõõtsime väljapoolt ära aga sisse vanamoor ei lase, tee mis tahad. Ei kingita ühtegi asja. Raha läheb palju. Toitmisega oleme väga hädas. Eila olime söömata, sest ei ole inimestel midagi anda. Või ei taheta. Ühest talust saime palumise järele haput piima ja leiba. Sarnast leiba ei olnud enne söönud – see oli kliister. Magus ja sitke. [...] Armastust on mul asja vastu, kui aga jõud kannab (toidu puudus ja kolmkümne versta ümber käimist päevas).¹⁹⁰ Võõraste käest võeti ka öömaja eest mõistetamatult palju tasu, mida aga korjajal võimalik maksta ei olnud. Õnneks pakkusid paremal järjel kohalikud vallakirjutajad¹⁹¹, köstrid¹⁹² ja kooliõpetajad korjajatele enda juures peavarju ja kehakinnitust ning võimalust juba kogunenud vanavara hoiule jätta.*

Tühjast kõhust, magamatusest ja halvast ilmast oli vast veel määravam aga kohalike vastutulek ja suhtumine korjajatesse. Umbusk ja võõristus korjajate suhtes oli üsna levinud – neid peeti pikanäpumeesteks, röövliteks, *kauba juutideks*¹⁹³, kaltsukaupmeesteks ja kelleks iganes veel.¹⁹⁴ Kohalikud talunaised olid nii kohkunud, et põgenesid suurest

¹⁸⁹ ERMA. 1-1-37. Depman Eduard, 16.07.1914.

¹⁹⁰ ERMA. 1-1-37. Leppik, 07.06.1914.

¹⁹¹ ERMA. 1-1-37. Ott, 06.06.1914.

¹⁹² ERMA. 11-35a. Laabus, 20.05.1913.

¹⁹³ ERMA. 1-1-35a. Laabus, 11.06.1913.

¹⁹⁴ ERMA. 1-1-36. Tamm, 30.09.1913.

hirmust metsa.¹⁹⁵ Oma tavapäratu väljanägemisega – *kolm kannu õlal, kott käiksid, tanusid, vöösid ja ka ehteasju täis*¹⁹⁶ – võisid nad tõepoolest rändkaupmehe mulje jätta. Elanike hulgas tuli korjajal sageli tundide viisi selgitustööd teha, et kohalikud muuseumi mõttest aru hakkaks saama ja oma vanavara näidata julgeks. Mõnikord ei andnud ka see mingisuguseid tulemusi ja korjajatel ei õnnestunud visadelt kohalikelt mitte midagi välja meelitada.¹⁹⁷ Korjajad ise seevastu süüdistasid kirjades inimesi rahaahnuses ja kadeduses, sest need ei olnud nõus oma asju ära kinkima või nõudsid väärtusetu kraami eest enneolematult palju raha.¹⁹⁸

Vahel seadsid kahtlustavad kohalikud võimud¹⁹⁹ ja elanikud ise nii suuri takistusi korjajate tegevusele, et see muutus pea võimatuks. Nii näiteks ei pääsenud Gustav Vilberg²⁰⁰ 1912. aastal korjamisretkele Prangli saarele, sest mootorpaadimehed ei olnud nõus teda selgitustest hoolimata üle mere viima öeldes, et *nemad niisuguseid ametimehi ei vii*.²⁰¹ Tuli ette ka halenaljakaid, kirjades lausa romaani mõõtmed saanud, juhtumisi, kus korjajaid kriminaalvastutusele võtmine ähvardas. Üks sellistest olukordadest tekkis kunstiõpilaste Johannes Einsildi ja Voldemar Kangro-Pooliga, kes sattusid väidetava vägivallatsemis-juhtumiga lausa ajaleheveergudele²⁰² ja nende teod olid arutlusel ka muuseumi juhatuse koosolekul.²⁰³ Nimelt olevat eelnimetud üliõpilased Viru-Nigula korjamisretkel maanteel üht kohalikku tütarlast kimbutanud. Neiule appi jooksnud inimesi olid korjajad revolvrile ja nuga nuga jälitanud. Muidugi andsid noormehed oma kirjas ERM-ile mõistlikke selgitusi ja kirjutasid, et tegu on paari kohaliku naisterahva fantaasia ja suureks paisutatud kuulujutuga. Poisid pidasid enda süüks vaid asjaolu, et nad maanteel tütarlapse kinni pidasid ja temaga vestelda püüdsid.²⁰⁴ Ehhki tegu oli lihtsalt noormeeste

¹⁹⁵ ERMA. 1-1-35, Kruus, 29.05.1913.

¹⁹⁶ ERMA. 1-1-35, Grünberg, 20.05.1913.

¹⁹⁷ ERMA. 1, n 1, s 33, Konks, 10.06.1912.

¹⁹⁸ ERMA. 1, n 1, s 36, Veiler, 01.06.1913.

¹⁹⁹ ERMA. 1, n 1, s 35, Kohtitsky, 31.05.1913.

²⁰⁰ Aastast 1935 Vilbaste.

²⁰¹ ERMA. 1-1-34. Vilberg, 03.05.1912.

²⁰² Peterburi Teataja, 04.07.1913, lk 2; Olevik, 10.07.1913, lk 405

²⁰³ ERMA. 1-1-8. Eesti Rahva Muuseumi tegevliikmete kogu ja juhatuse protokollid 1909 kuni 1913. I, lk 109.

²⁰⁴ ERMA. 1-1-35. Einsild, 15.07.1913.

naljatlemisega, tõusis sellest siiki palju tüli ja kiskus üldiselt kõikide korjajate niigi madala populaarsuse lihtrahva hulgas veelgi alla poole.

Teine sama kummastav seik leidis aset arstiteaduse tudengi Martin Joosepiga, kes 1911. aastal korjamisreisil Karuse kihelkonnas oli öömajal Pivarootsi mõisa läheduses elava tuttava juures. Hommikul ärgates tabas teda ootamatu üllatus, kui selgus, et ta on muutunud kahtlustatavaks mõisas aset leidnud murdvarguses. Keegi oli öösel mõisa sisse tunginud ja läbi akna mõisa väljale vedanud suure kirjutuslaua ning selle siis puruks peksnud, et raha ja väärtasju kätte saada. Loomulikult süüdistas paruness v. Hoyningen-Huene esmajoones võõrast üliõpilast, keda õhtul mõisa läheduses oli luusimas märgatud, sest *esiteks on üliõpilasele alati raha tarvis ja teiseks ei või üks rumal ega harimata inimene sugugi niisuguse peenikese viguriga valmis saada, nagu nimetatud murdvargus*. Vaest tudengit ajasid küll mitmed võimuesindajad taga, temalt võeti pass ja üliõpilase tunnistus, ent õnneks pääses ta oma vanavara korjamise üle selgitusi andnud tuttava abil vangikongist ning kogu asi piirdus vaid suure ehmatusega.²⁰⁵ Seda, et vanavarakorjamine aga lausa elule ja tervisele ohtlikuks võib saada, näitab meile toleaeagse kunstiõpilase ja hilisema suure vanavarahuvilise Torist pärit August Pulsti juhtum 1915. aastast: *22. skp. ühest metsakiilast vanavara korjamast tulles oli õnnetus – sain ussi käest nõelata. Oli tulimulla karva s.o. üks kihvatisemust, pikk. Vahepeal kaotasin meelemärkuse, sest abi polnud lähedalt saada. Nüüd juba astun, kuid vanavara korjama pääsesen ainult hobusega*.²⁰⁶ Katki kõnnitud jalad ja väsimus ei olnud pikkade vahemaade läbimise tõttu aga korjajate puhul mingi haruldus.²⁰⁷

2.2.3 Vanavara ost, müük ja vahetus

Suurel hulgal leidis inimesi, kes vanavara korjamise asemel olid otsustanud ERM-ile kirjutada vanavarast, mida nad olid kusagil näinud või mida nad tahtsid muuseumile

²⁰⁵ ERMA. 1-1-32. Joosep, 18.09.1911.

²⁰⁶ ERMA. 1-1-39. Pulst, 25.07.1915.

²⁰⁷ ERMA. 1-1-35. Amberg., 26.07.1913.

annetada või müüa. Kui enamikes kirjades teatati tavapärasest ja tüüpilisest vanavarast nagu rahvarõivad, ehted, tööriistad, puitesemed, rahad, raamatud ja mitmesugused dokumendid, siis aeg-ajalt informeeriti muuseumi ka erilisematest leidudest. Mitmetes kirjades anti teada, et mõisades on veel kas keldrites või mujal säilinud teoorjuseaegsed orjade piinariistad ja seejuures on ajuti lisatud kirjeldused mõisast, mõisnikust ja muust sellesse puutuvast ning võivad seetõttu pakkuda huvi mõisaajaloo huvilistele. 1913. aastal teatab P. Madisson Kuigatsist, et tema andmeil on Kuigatsi mõisas vana orjatapmise pink ja mõisa aida all kelder väikeste kambritega, kust läheb maa-alune käik mõisahäärberini. Lisab seejuures, et on üritanud sealt asju muuseumi jaoks kätte saada, aga senini pole õnnestunud.²⁰⁸ Järgmisel aastal teatab vanavarakorjaja Juhan Hurt sama mõisa kohta: *Kuigatsi mõisas leidub veel vanaaegseid eestlaste peksu- ja piinariistu. Läksime kah vaatama, et ehk vast saab kuidagi neid sääl näha, aga võta näpust – ei näidatud! Herra Madisson seletas, tema olevat tublisti selle hääks tööd teinud, et neid haruldasi asju Eesti Rahva Museumile võimaldada, aga see on kahjuks tänini kõik tagajärjetuks jäänud. Mõisnikud ei taha ju oma esivanemate toorusi praegusel ajal enam esitada.*²⁰⁹ Jaan Klasmann Palamuselt märgib 1911. aastal Saare mõisa pööningul olevate võimalike piinariistade ja mõisapidamise raamatute olemasolu.²¹⁰ Teadaolevalt ühtki siinkirjeldatud karistusvahendit muuseumi kogudes arvele ei ole võetud.

Vanavara müümise ja pakkumise teemas jagunevad kirjad laias laastus kaheks: umbes pool kirjutajatest on valmis oma varanatukese muuseumile kinkima, kui see ainult vastu võetaks²¹¹ ning teine pool, kes küsib kohe hinnakirju või esitab endapoolse müügipakkumise koos fikseeritud hinnaga. Seejuures tundub, et mida vähem oli inimesel maist vara, seda enam oli ta valmis neist viimaseidki muuseumile andma.²¹² Sageli on kirjades vanavara kinkijad üsna kõhklevad ja ei ole päris kindel, mida muuseum kogub ja kas nende antavatel asjadel üldse väärtust on. Vahel tuli ette, et vanavara müüjad saatsid asjad ilma ette hoiatamata muuseumile üle vaatamiseks nõudes kraamist teatud

²⁰⁸ ERMA. 1-1-35a. Madisson P, 28.11.1913.

²⁰⁹ ERMA. 1-1-37. Hurt Juhan, 14.06.1914.

²¹⁰ ERMA. 1-1-32. Klasmann, 19.08.1911.

²¹¹ ERMA. 1-1-34. Otsing, 08.01.1912.

²¹² ERMA. 1-1-34, Pärtelpoeg, 02.03.1912.

rahasummat. Kui muuseumitegelased nende saadetiste peale kohe ei reageerinud ning raha või asju tagasi ei saanud, saatsid müüjad muuseumile vihaseid kirju või ähvardasid vägivallega. Siinkohal sellest üks ilmekas näide 1913. aastast Vigalast pärit Hans Lespa sulest: *Muusejumi saadsin mina oma vanad öbe rahad hinna määramiseks ja kui seda ei sa mis mina tahan siis saab rahad tagasi saadetud mina nõutsin 10 rupla ja ei ole mull vanu rahasid tagasi saatetud ega kümmet rupla raha saatetud mina ei ole neid mitte Muusejumi kinginud mina tahan kümme rupla raha kui te maksta ei taha siis saatke minu vanad rahad tagasi sellega mina ei ole mitte sugugi rahul et koolituä mehed minu käest vägi valda puukivad nii kui lubadud on tagasi saata ja ei saada.*²¹³

Teateid vanavara kokkuostjate ja äritsejate tegevuse kohta on tulnud nii vanavara korjajatelt kui selle vanavaraga hangeldajatelt endilt. Eks on igal ajal leidnud inimesi, kes suudavad kõiges, ka rahvuslikus vanavaras, üksnes rahanumbreid näha või eelistavad krahmida kogu elanikkonna ühiseks aardeks oleva vanavara kõhu alla kokku, seejuures endale tegelikult aru andmata, mis sellega edasi peale hakata või kuidas naabrite silmade eest peita. Näiteks kirjutab 1913. aasta lõpus vanavarakorjaja A. Oissar Kilingi-Nõmmest muuseumile, et on pikka aega korjamisraamatut enda käes hoidnud, ent sellest hoolimata väga vähe vanavara suutnud kokku koguda, kuna ühest küljest ei mõista inimesed muuseumi tähtsust, teisest küljest aga *vanavara on erareisijate ja suurnikute poolt ära korjatud*, lisaks hindavad mõned oma järele jäänud väärtuseta vanavara liiga kõrgelt.²¹⁴ Teine vanavarakorjaja Hageri kooliõpetaja G. Leht kurdab aga, et vanavara suurimad hävitajad on hangeldavad rändkaupmehed, kes ostavad võileivahinna eest asjad kokku ja siis jälle edasi müüvad. Ka kohalikud apteekrid ja arstid on hakanud viimasel ajal rahva käest vanavara kokku korjama. Nende kaudu liigub vanavara välismaale ja jääbki sinna, mistõttu tuleb vanavara korjamisega kiirustada.²¹⁵ Harju-Madise kihelkonnas 1912. aasta suvel vanavara korjanud meditsiiniüliõpilane August Konks ja keemiatudeng Johannes Kord näevad vanavara kadumises süüdlastena hoopiski Paldiski sadulseppasid, kes ostavad

²¹³ ERMA. 1-1-35a, Lespa, 17.11.1913.

²¹⁴ ERMA. 1-135a. Oissar, 18.12.1913.

²¹⁵ ERMA. 1-1-32. Leht, 21.07.1911.

60–70 kopikalise tükihinnaga kokku vöösid ja need Harju-Madisest minema veavad.²¹⁶ 1913. aastal kirjutab Peeter Ruubel-Kõrnitse Kaarlist, et tema andmeil korjanud mõne aasta eest Tihemetsa vallas peremehed ja mõisaametnikud kokku hulga eesti võid ning lasknud nendest mõisnik Heinrich von Stryki noorele abikaasale kaks vaipa teha. Lisaks olevat vanavara hulgas suurt laastamistööd teinud mõisavalitseja Wolff, kes kogu korjatud vanavara teadmata kohta viinud.²¹⁷ 1912. aasta mais Kärus korjamisretkel olnud A. ja H. Nirk märkisid, et 4 päeva korjamist ei ole tulusaks osutunud, asju on saadaval üsna vähe, sest need on osaliselt juba muude isikute poolt ära korjatud. Eriti suur vanavarakogu olevat Vändra sakslasest arstil Plotzil, kelle juurde plaanivad mehed läbirääkimisi pidama minna, et osa vanavarast muuseumile saada.²¹⁸

ERM-i liikmeks ja vanavara korjajaks saada soovinud põllumees Johannes Robas tunnistab kirjas end tutvustades, et enne põllumeheks saamist tegeles ta vanade rahade ja ehetega äritsemisega ning peab seda heaks eelduseks vanavarakorjajaks saamisel.²¹⁹ Palvele oma vanavarakogu muuseumile müüa vastas eitavalt A. Pöder Moskvast, kes kinnitas, et teeb vanavara kaitsmisel hävimise eest sama tähtsat tööd nagu muuseumgi ja soovitas *rahva enese seest püüda asju üles otsida, kus nad kadunemas on, mitte aga üksikute inimeste käest, kes neid suure vaevaga kokku korjanud on ja nende väärtusest küllalt lugu pidada oskavad, et neid kadumaminemise eest hoolsaste hoida.*²²⁰

2.2.4 Teated arheoloogilistest leidudest ja harrastusarheoloogid

Muuseumi asutamisel oli arutluse all ka arheoloogilise osakonna loomine, ent Oskar Kallase soovitusel peeti otstarbekamaks kõik arheoloogilised leiud deponerida Õpetatud Eesti Seltsile, kelle kollektiiv ja tegevusala võimaldas nendega paremini tegeleda.²²¹ Kuid

²¹⁶ ERMA. 1-1-33. Konks, 10.06.1912.

²¹⁷ ERMA. 1-1-36. Rubel, 31.07.1913.

²¹⁸ ERMA. 1-1-34. Nirk, 04.05.1912.

²¹⁹ ERMA. 1-1-36. Robas, 12.06.1913.

²²⁰ ERMA. 1-1-34. Pöder, 28.03.1912.

²²¹ Leinbock, F. Eesti Rahva Muuseum 1909-1934. - Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat IX-X. Sihtasutis Eesti Rahva Muuseum: Tartu, 1934. Lk 7.

juba 10. märtsil 1912. aastal A. Thomsonilt Tapalt Kallasele saadetud kirjast võib lugeda, et ÕES ei ole enam muutunud aegade tõttu võimeline teadustööga tegelema ja palub, et muinasleide enam seltsile ei saadetak, vaid ERM-i kogudesse jäetaks.²²² Ka 1911. aastal koostatud korjajatele mõeldud juhatuskirjas oli märgitud, et ERM kogub ka muinasesemeid ehk *maa seest leitud asju*.²²³ Kirjadest nähtub, et ka rahva seas üldiselt oli selliste esemete, kui vanavara ühe osa, otsimine ja muuseumile pakkumine suhteliselt populaarne.²²⁴ Seetõttu saabus teateid arheoloogilistest leidudest muuseumisse eriti rohkelt samal ajal üleüldise vanavara kogumise kõrgajaga aastatel 1911–1914. Arheoloogilisi leide käsitlevad kirjad võib liigitada kaheks – esiteks kirjad, mis räägivad legendi või külajutu tasemel kusagilt leitud salapärasest matusekohast, rahapajast või muust taolisest. Teine osa kirjutajad on ise maa seest midagi leidnud või leidmist pealt näinud. Olenemata sellest, kas tegemist on fantaasia või reaalsusega, on siiski tegemist haaravate ja informatiivsete kirjadega, mis võiks uurimistöös abiks olla ka tänapäeva arheoloogidele või arheoloogiahuvilistele.

Üsna palju on teateid matmiskohtade, ohverduspaikade ja rahaaukude kohta. Näiteks 1913. aasta aprillis teatab “äri-teenija” C. Tarius Paidest, et Paide ligidal olevas Valma külas on vana, arvatavasti pronksiaegne matusekoht, kust on välja kaevatud pronksist rinnanõelu ja käevõrusid. Sama küla ojast on leitud kaks mustast kivist kirvest, mis aga kahjuks Paide sakslaste muuseumisse ära antud. Samasugune matusepaik asuvat ka Purdis.²²⁵ Maria²²⁶ külas Haljala kihelkonnas olnud kunagi “vana eesti linn” ja selle lähedal ohvrikivi, mis jõkke lükatud ja praegugi seal seisvat.²²⁷ Korjaja M. Madisson kirjutab 1913. aastal Tõhelast, et sai salajast teavet Tõstamaa vallas Kiraste küla heinamaal Ussi aasale maetud Rootsi või Taani sõjaaegsete rahade kohta, ent talle on kaevamisel siginenud kokurent, keegi Tihase või Tihane Tartust, kes endale alltöövõtjateks kohalikud mehed palganud aasa

²²² ERMA. 1-1-34. Thomson, 10.03.1912.

²²³ Juhatuskiri korjajatele. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 1. Tartu, 1911. Lk 11.

²²⁴ ERMA. 1-1-32. Attal, 27.08.1911.

²²⁵ ERMA. 1-1-36. Tarius, 13.04.1913.

²²⁶ Nimetati 1919 Varanguks.

²²⁷ ERMA. 1-1-37. Kiimann, 02.07.1914.

läbi kaevama ja seetõttu palub Madisson kirjutada, mida tema või muuseumi usaldusmees V. Laurits peavad ette võtma, kui see Tihas seal tööpoolest kaevama hakkab.²²⁸

On selge, et sajand tagasi sellist mõistet nagu “must arheoloogia” ei eksisteerinud (professionaalse ja harrastusarheoloogia piir oli sellal ka kohati võrdlemisi tinglik), aga kirju lugedes jääb mulje, et ka omaalgatuslikku kaevamist, näiteks matmiskohtades, peeti tegevusena täiesti normaalseks. Kehtis põhimõte *mis ripakil – see ära* ja ka usumehed ei pidanud hauariüüset esemete väljakaevamiseks kuidagi kohatuks. Uue-Virtsu õigeusu preester Konsantin Hiob kirjutab 1914. aasta juulikuus, et sai juhuslikult teada, et tema kodukihelkonnas ja läheduses asub vana kivilalme. Sellest tulenevalt otsustas ta *teha katseid muinasaja saladusesse tungida ja on ka mõned asjad maapinnast päevavalgele välja kaapinud*. Algaja harrastusarheoloogina pakub ta asjade pärinemise ajaks 9.–14. sajandit, pinnase kirjeldamisel selgitab, et õhukese mullakihi all on kohe paekivi ja lisaks pronksist asjadele leidis sealt ka põlenud riidetükke ning potikilde ja järeldab sellest siis, et sinna maetud surnud on põletatud. Ta soovitab maade valdaja, parun Jakob von Ükskülli, käest luba küsida ja samas paigas arheoloogilisi kaevamisi ette võtta, et veelgi esemeid muuseumis eksponeerimiseks nähtavale tuleks.²²⁹ Samasuguse tegevusega tegeles ka Tallinna Provintsiaalmuuseumi palgal olnud Hans Lehtmann, kes oli oma leivaisale kaunis ebalojaalne ja mitmesuguseid matmispaikadest pärit muinasleide, nagu pronksehted ja Taaniaegsed rahad, ERM-ile lubas annetada. Kuid seda üksnes enda nime avaldamiseta ja nõ saladuskatte all.”²³⁰ Kirjades leidub ka vastupidiseid näiteid, kus pigem näidatakse rüüstamist ja lõhkumist mitte aktsepteeritud tegevusena, vaid negatiivses võtmes. A. Thomson Tapalt kirjutab 1912. aastal: *Kääpaid ehk kalmusi on ju küll igalpool veel kaunis rohkesti, kahjuks on nemad suuremalt osalt juba jaolt lõhutud. Mõnelt on kiva tarvituseks pealt ära veetud, teised mis põllu sees on, on muist enesest saha alla pidanud andma.*²³¹

²²⁸ ERMA. 1- 1-35a. Madisson M., 17.07.1913.

²²⁹ ERMA. 1-1-37. Hiob, 15.07.1914.

²³⁰ ERMA. 1-1-36. Saaberg, 16.05.1913; ERMA. 1-1-36. Saaberg, 20.07.1913.

²³¹ ERMA. 1-1-34. Thomson, 09.04.1912.

Igasuguste talutööde käigus tuli aga erinevaid leide nähtavale päris juhuslikult ja mitte sihiliku kaevamise tulemusel. Erinevaid vanu rahasid²³², kivistkirveid²³³, odaotsi²³⁴, mõõku²³⁵, lootsikuid²³⁶, laeva ankruid ja emapuid²³⁷ leiti nii kündmisel, kivilõhkamisel, kruusa kaevandamisel, aga ka soode kuivendamisel. ERM-i ametlikku seisukohta arheoloogiliste leidude ja isetegevuslike arheoloogide osas võib välja lugeda muuseumi 1916. ja 1917. aasta aruandest, kus peetakse eriti vajalikuks rõhutada seda, et 1916. aastal ei saanud muuseumisse ühtki ebaseadusliku kaevamise tulemusena leitud muinaseset, vaid ainult juhuleiud ja märgitakse seejuures, et *see ongi loomulik, sest seni kui meil eriteadlased sellel alal tööle pole asunud, peaks igasugune haudade tuhnimine karistusevääriline kuritegu olema, sest puuduva eelteadmise tustijad ei aimagi, missuguse kuritöö nad teaduse ees korda saadavad ja neil ei tule mõttessegi, et mitte ükski asjad tähtsad pole, vaid palju, palju muud.*²³⁸ Ka brošüüri *Juhatuskiri korjajatele* kaudu selgitati vanavarakorjajatele hauarüüste ebaseaduslikkust ja ebateaduslikkust: *Ometi hoiatame: ärgu mindagu vanu kalmusid (muinashaudasid) jne. avama ja ülepää maa seest välja kaevama. Teatatagu sellest enne Muuseumi juhatusale ehk Eesti Kirjanduse Seltsile. Väljakavamise kohta on omad seadused olemas. Väljakaevamisi tohtivad ainult asjatundjad ette võtta, muidu võib teadmatuses kallid vanaaja mälestusmärgisid ilma ühegi kasuta ära hävitada.*²³⁹ Uude juhatuskirja trükki on veel juurde lisatud: *Sagedasti on leidmise kohal, üksikute asjade (kivide, kontide, süte, ehteasjade jne.) seisul ja kaugusel suurem tähtsus, kui asjadel enestel.*²⁴⁰

²³² ERMA. 1-1-35a. Lespa, 07.07.1913.

²³³ ERMA. 1-1-34. Värk, 17.04.1912.

²³⁴ ERMA. 1-1-35. Grünberg Jaan, 20.05.1913.

²³⁵ ERMA. 1-1-35a. Laabus, 11.06.1913.

²³⁶ ERMA. 1-1-35a. Lett, 22.10.1913.

²³⁷ ERMA. 1-1-35a. Langeberg, 06.02.1913.

²³⁸ Eesti Rahva Muuseum 1916 ja 1917. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 15. Tartu, 1918. Lk 21-22.

²³⁹ Juhatuskiri korjajatele. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 1. Tartu 1911. Lk 11.

²⁴⁰ Juhatuskiri korjajatele. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 1. Teine parandatud ja täiendatud trükk. Tartu 1913. Lk 17.

KOKKUVÕTE

Käesoleva magistritöö valmimise protsess on allikmaterjalide mahukuse tõttu olnud üksjagu aeganõudev, ent väga huvipakkuv. Töö põhiülesandeks võetud Eesti Rahva Muuseumile aastatel 1909–1923 saadetud poolametlike kirjade tutvustamiseks on käsitlus jaotud kaheks suuremaks valdkonnaks.

Asetamaks kirju ja nende kirjutamist ajalisse ja paikkondlikku konteksti, analüüsisin esmalt nende autoreid – muuseumi kirjasaatjaid. Eesti kihelkondade hulgas oli vähe neid, milles ei olnud ühtki korrespondenti – seega oli praktiliselt kogu eesti kirjasaatjate võrgustikuga kaetud, piirkonniti küll nende arv ja asustustihedus erines. 1987. ja 1922. aasta rahvaloenduste andmetega kõrvutades ilmneseid seejuures aktiivsemad ja passiivsemad piirkonnad. Lõuna-Eesti maakonnad Tartu-, Pärnu- ja Viljandimaa kujunesid nii arvulises kui aktiivses plaanis eesrindlikemateks. Kihelkondadest tõusid kirjasaatjate rohkuse poolest esile Tartumaal Kodavere ja Viljandimaal Pilistvere ning Helme. Kodavere kihelkond oli ka aktiivsuse suhtarvude osas suhteliselt eesotsas, aktiivseimad olid veel Mihkli kihelkonna Läänemaa osa ja taaskord Tartumaal asetsev Rõngu. Mahajäänuimaks maakonnaks osutus Saaremaa majandusliku ja kultuurilise arengu aegluse tõttu võrreldes teiste maakondadega.

Linnade lõikes oli oodatult kõige rohkem korrespondente muidugi muuseumi asukohas Tartus, neist suure enamiku moodustasid seejuures üliõpilased ja kooliõpilased. Kuigi Harjumaa piirkond üldiselt passiivsemasse osasse kuulus, oli Tallinnas siiski suurel arvul kirjasaatjaid. Aktiivsuse osas tuleb välja tuua väikelinnad Viljandi, Võru ja Kuressaare, viimane isegi hoolimata juba esile toodud Saaremaa passiivsusest.

Korrespondentide geograafilise asetsemise uurimisel selgus, et lisaks Eestile oli muuseumil ka väga palju kirjasaatjaid mujalt. Rahvarohkelt esindatud olid nii suured tõmbekeskused Peterburi, Riia ja Helsingi, eesti asundused Krimmis Samaaras ja mujal, aga ka üllatavamad asukohad nagu New Yorgi linn USA-s, Kanada ning Shanghai Hiinas. Sageli olid sealsed

kirjasaatjad koondunud mingite suuremate üksuste, näiteks kõrgkoolide ja seltside ümber, mis näitab diasporaa haritlaskonna suurt rolli nii kirjasaatjate võrgustikus kui muuseumi toetamisel ja selle tegevusele kaasaelamisel ka vahemaade kiuste.

Korrespondentide kutselise jagunemise analüüsimisel ilmnes, et suure osa sellest moodustas haritlaskond – tudengid, kooliõpetajad ja -õpilased, lisaks veel ametnikkond. Seega on kirjasaatjate tuumik kihistumiselt võrreldav muuseumi vanavarakorjajate ja toetajate aktiivsema osaga.

Kirjade lähemal sisulisel vaatlusel ja analüüsimisel joonistusid välja selgemad ning kirjasaatjate seas laialdasemat kõlapinda leidnud teemad. Muuseum oli ühiskonnas uudse asjana paljudes maanurkades veel harjumatu ja võõristust tekitav nähtus. Vähem haritumad lihtsad inimesed ei teadnud ega tundnud muuseumi, see tegi omakorda keeruliseks laiema kõlapinna leidmise ERM-i ja ka arvukate vanavarakorjajate tegevusele, kes andsid panuse muuseumi alustala – kogude – kasvatamisele.

Kitsamatest teemadest tõin veel välja muuseumi liikmete ja usaldusmeeste st muuseumi suurima toetajaskonna kajastumise kirjavahetuses. Käsitluse ajalisi raame arvestades ei pääsenud mööda ka I maailmasõja ja muuseumi sõjaosakonnaga seonduvast, seejuures nentides, et keerulistest aegadest hoolimata ei andnud muuseum *oma asja* ajamisel ühestki otsast järele ja kaasas ka sõjaväljal olevad sõdurid oma tegevusse. Vanavarakorjajate kirjade juures on tähtsaimaks faktoriks värvikireva külaelu kirjelduste potentsiaalne kasutamine olme ja mentaliteedi ajaloo kontekstis. Siia juurde lisanduvad veel inimeste suur huvi vanavara ja arheoloogiliste leidude ning ajuti ka nende rahalise väärtuse suhtes.

Edasise uurimisülesandena oleks mõeldav vaadelda samatüübilist kirjavahetust perioodil 1924. aastast kuni Teise maailmasõjani ning kõrvutada seda ka muuseumi poolt kirjasaatjaile saadetud vastustega. Arvestades kirjasaatjate paiknemise ja kutselise jagunemise laia haaret, oleks korrespondentide elulooliste andmete koondamisel tekkinud väikest informatiivset andmekogu võimalik edaspidi kasutada mõne suurema biograafilise andmebaasi koostamisel või täiendamisel.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiiviallikad

Ajalooarhiiv (EAA)

Fond 3742 – Eesti kultuurilooliste ja ühiskondlik-poliitilist liikumist kajastavate dokumentide kollektsioon 1861–2001

Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA)

Fond 199 Akadeemilise Ajaloo-Seltsi stipendiaatide aruannete kogu

Eesti Rahva Muuseumi ametiarhiiv (ERMA)

Fond 1 – Ametiarhiiv 1909-1940(1945)

Eesti Rahva Muuseumi fotokogu (ERM Fk)

Käsitäjalised allikad

Eglit, Liisi. Eesti sõdurite sõjakogemus Esimeses maailmasõjas: võrdlev analüüs sõjaaegsete kirjade ja sõjajärgsete mälestuste põhjal. Magistritöö. Juhendaja PhD Aigi Rahi-Tamm. Tartu, 2012.

Kaelep, Kairi. Eesti Rahva Muuseumi fotokogu I maailmasõja kajastajana. Lõputöö. Juhendaja dotsent Ago Pajur. Üldajaloo õppetool. Tartu, 2000.

Lepp, Anu. Jakob Hurdale rahvaluulekogumise käigus Pärnumaalt saadetud kirjad ajalooallikana. Seminaritöö. Juhendaja MA Aigi Rahi. Arhiivinduse õppetool. Tartu, 1998.

Perioodika

Olevik (1913)

Postimees (1909, 1917)

Pealinna Teataja (1917)

Peterburi Teataja (1913)

Tallinna Teataja (1912)

Kirjandus ja publitseeritud allikad

Arukaevu, J. Avalikkuse ohjamise kavad ja tegelikkus tsaariaja lõpul. – Seltsid ja ühiskonna muutumine: Talupojaühiskonnast rahvusriigini. Toim: Jansen, Ea; Arukaevu, Jaanus. Tartu-Tallinn, 1995.

Aun, Toivo. Estonian Emigration Within the Russian Empire, 1860–1917. – Journal of Baltic Studies. 17/4, 1986. Lk 23.

Blumfeldt, Evald. Saaremaa ajalugu linnulennult. – Meie maa: Eesti sõnas ja pildis. II. Lääne-Eesti. Toim. B. Kangro ja V. Uibopuu. Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1956.

Dobson, Miriam. Letters. – Reading Primary Sources: The Interpretation of Texts from Nineteenth and Twentieth Century History. Toim: Dobson, Miriam; Ziemann, Benjamin. Routledge: 2008. Lk 61.

Earle, Rebecca. Introduction: Letters, writers and the historian. – Epistolary Selves: Letters and letter-writers, 1600–1945. Asgate Publishing, 1999. Lk 2–3.

Eesti III. Setumaa: maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. Toim: Tammekann, A.; Kant, Edgar; Veski, J.V. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1928.

Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Eesti Entsüklopeediakirjastus: Tallinn, 1997.

Eesti kihelkonnad: kihelkondade kaart = parishes of Estonia. Toimetanud: Leida Lepik. Tartu: Regio, 2009.

Eesti Rahva Muuseum 1915. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 12. Tartu, 1915.

- Eesti Rahva Muuseum 1916 ja 1917. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 15. Tartu, 1918.
- Eesti Rahva Muuseumi põhjuskiri. Tartu, 1909.
- Eesti Rahva Muuseumi põhjuskiri. Tartu, 1912.
- Eesti Rahva Muuseumi põhjuskiri. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 2. Tartu, 1913.
- Eesti Rahva Muuseumi põhjuskiri. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 2. Tartu, 1917.
- Graf, Mati.** VK(b)P eesti sektsioonid. Tallinn: Eesti Raamat, 1978.
- Jansen, Ea.** C. R. Jakobsoni Sakala. 1971.
- Jansen, Ea.** Vaateid eesti rahvusluse sünniaegadesse. Ilmamaa: Tartu, 2004.
- Juhatuskiri korjajatele. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 1. Tartu, 1911.
- Juhatuskiri korjajatele. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 1. Teine parandatud ja täiendatud trükk. Tartu, 1913.
- Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino.** Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Eesti Entsüklopeediakirjastus: Tallinn, 1997.
- Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino.** Vaim ja võim. Eesti haritlaskond 1917–1940. Argo: Tallinn, 2001.
- Kekkonen, Elina.** Kooliõpetajate kirjad ajalooallikana Kodavere kihelkonna näitel (1863–1890. – Artiklite kogumik. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised nr 2 (9). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, Lk 133–167.
- Klaassen, O.** Aasia ja Aafrika 1918–1945 ning kontaktid Eestiga: 1. Jagu. Sissejuhatus, Afganistan, Alžeeria, Birma, Egiptus, Etioopia, Filipiinid, Hiina, India : õppevahend kõrgkoolide ajaloo erialal. Tartu Ülikooli Üldajaloo kateeder, 1990
- Kirjeet ja historiantutkimus. Toim: Leskelä-Kärki, Maarit; Lahtinen, Anu; Vainio-Korhonen, Kirsi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsingi: 2011.
- Laamann, Ottomar.** Eestlased Kanadas enne Esimest maailmasõda. - Eestlased Kanadas I: Toim: Kurlents, Alfred; Antik, Richard; Olvet, Jaan. Kanada Eestlaste Ajaloo Komisjon: 1975. Lk 19–62.
- Leinbock, Ferdinand.** Eesti Rahva Muuseum 1909–1934. - Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat IX-X. Sihtasutus Eesti Rahva Muuseum: Tartu, 1934. Lk 1–48.

Mela, Marjo. Riia eestlased 19.–20. sajandil. – Sinu, minu ja meie Riia. Koost: Viitol, Livia; Kello, Karl. Vanemuise Selts, Tartu, 2008. Lk 65–71.

Midy, Isabel. Nominal morphology in Russian Correspondence 1700–1715. Stockholm University, 2010.

Murthi, R.K. Letters are Forever. – The Complete Guide to Letters for Social Interaction. New Delhi: 2006. Lk 1–13.

Nickisch, Reinhard M. G. Briefe als Quellen und Zeugnisse. - Brief. Stuttgart: J. B.. Metzler, 1991. Lk 212–215.

Klaassen, Olaf. Aasia ja Aafrika 1918–1945 ning kontaktid Eestiga. 1990

Первая всеобщая перепись населения Российской Империи. Лифляндская губерния 1897 г. Ред. Тройницкий, Н. А. С.-Петербург, 1905.

Первая всеобщая перепись населения Российской Империи. Эстляндская губерния 1897 г. Ред. Тройницкий, Н. А. С.-Петербург, 1905.

Piir, Tarmo. Jakob Hurda ja Villem Reimani kirjavahetus aastatel 1884–1894. Tartu: Imamaa, 2010.

Piiri, Reet. Eesti Rahva Muuseum Ilmari Mannineni ajal. - Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLI. Tartu 1994. Lk 11–23.

Raag, Raimo. Eestlane väljaspool Eestit. Tartu Ülikooli kirjastus: 1999.

Rahi, Aigi; Jõgisuu, Piret. Eesti sõdurite kirjad Esimesest maailmasõjast I. – Ajalooline Ajakiri nr 2 (101): 1998 Lk 29–48.

Rahi, Aigi; Jõgisuu, Piret. Eesti sõdurite kirjad Esimestest maailmasõjast II. – Ajalooline Ajakiri, nr 3 (110), Lk 51–67.

Randjärv, Laine. Sillad üle piiride : Tuudur Vettiku kirjad abikaasa Lonni Paigaline-Vettikule aastatel 1955–1956 : Tuudur Vettiku ja Roland Laasmäe kirjavahetus aastatel 1959–1975. SE & JS: Tallinn, 2012.

Sild, Hilja. Kristjan Raud ja vanavara suurokogumine. Kristjan Raud. Ants Laikmaa. Kogumik Kristjan Raua, Paul Raua ja Ants Laikmaa 100. sünniaastapäevale pühendatud teaduslike konverentside ettekannetest 1965–1966. Tallinn: Kunst, 1970. Lk. 61–76.

Sild, Hilja. Kunstnike kaasabist Eesti Rahva Muuseumi rajamisel ja vanavara kogumisel. - Tartu Riikliku Kunstimuuseumi almanahh III. Tartu: Tartu Riiklik Kunstimuuseum, 1972. Lk 60–68.

Tiisala, Suija. Power and Politeness: Languages and salutation formulas in correspondence between Sweden and the German Hanse. – Letter Writing. Toim. Nevalainen, Terttu; Tanskanen, Sanna-Kaisa. John Benjamins Publishing Company: 2007. Lk 13–26.

Toom, Maire. Eestlased Riia Linna Kunstikoolis. - Sinu, minu ja meie Riia. Vanemuise Selts, Tartu, 2008. Lk 106–117.

Vanavara kogumisretkedelt 1–10. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2006–2013.

- Oskar Kallas. Vanavara kogumisretkedelt 1. Koostaja Õunapuu, Piret. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2006.
- August Pulst. Vanavara kogumisretkedelt 2. Koostaja Õunapuu, Piret. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2006.
- Nikolai Triik. Eduard Pedak. Vanavara kogumisretkedelt 3. Koostaja Õunapuu, Piret. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2007.
- Gustav Matto. Vanavara kogumisretkedelt 4. Koostaja Õunapuu, Piret. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2007.
- Julius Kuperjanov. Leopold Laurson. Vanavara kogumisretkedelt 5. Koostaja Õunapuu, Piret. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2008.
- Voldemar Haas. Vanavara kogumisretkedelt 6. Koostaja Õunapuu, Piret. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2008.
- Henrik Visnapuu. Vanavara kogumisretkedelt 7. Koostaja Õunapuu, Piret. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2009.
- Gustav Vilbaste. Vanavara kogumisretkedelt 8. Koostajad Õunapuu, Piret; Tael, Tiina. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2011.
- Marie Heiberg. Marta Veiler. Bertha Veske. Vanavara kogumisretkedelt 9. Koostaja Õunapuu, Piret. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2012.
- Paul Keerdo. Vanavara kogumisretkedelt 9. Koostaja Õunapuu, Piret. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2013.

Välis-Eesti tegelased. Eluloolisi andmeid. Toim. Tiido, Bruno. Tallinn: Välis-Eesti Ühingu Väljaanne, 1939.

Õunapuu, Piret. Eesti Rahva Muuseumi loomine ja väljakujunemine. Doktoritöö, 2011.

Õunapuu, Piret. Eesti Rahva Muuseumi algaastate suurokogumised. – Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat L. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2007. Lk 11–42.

Õunapuu, Piret. Eesti Rahva Muuseumi majaehituse lugu 1909–1918.- Mäetagused, nr 20, 2003. Lk 146–161.

Õunapuu, Piret. Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat. Eesti Rahva Muuseum: Tartu, 2009.

1922 a. üldrahvalugemise andmed. Vihk I–X. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo, 1923–1924.

Internetiallikad

Eesti Rahva Muuseumi ajaveeb: Kuu kiri. Toim. Ütt, Kristi. <http://blog.erm.ee/?s=kuu+kiri> [07.05.2015].

Martin and Robert Linderman. Alberta's Estonian Heritage. Society. <http://www.aehs.ca/heritage/people/first/linderman.html> [05.05.2015].

Parnabas, Aleksei. Veliselt pärit maailmakuulus teadlane. <http://www.velise.ee/artiklid/83.html> [06.05.2015].

SUMMARY

Semi-Official Letters Sent to Estonian National Museum in 1909-1923 as a Historical Source

In 1909 the Estonian National Museum was founded in honour of notable Estonian folklorist Jakob Hurt to preserve his wide folklore collections. Within hundred years museum has grown and developed to a respectful memory institution with an rich archive full of interesting materials to discover and research, for example correspondence.

The aim of on this Master's thesis is to introduce a useful historical source from the institutional archive of Estonian National Museum. Those are semi-official letters sent to Estonian National Museum in 1909–1923.

The two wider topics that letters provide are analysed in two chapters. In order to put letters in a wider context, first chapter view the writers as participants in museum activities. Correspondence were geographically located almost all over the Estonian area. On the one hand, some counties, parishes and cities were much more active than others. On the other hand in some areas there were numerally more correspondents. Most of the correspondents were students and teachers, thereby intellectuals were the group of people who supported museum most.

The letters analysed in this research are divided into two bigger categories according to the themes they reflect and analysed in second chapter. First part shows how the phenomenon of museum was very new and strange in the society and it inhibited the activity of volunteer collectors of antiquities. The part views how the members and the representatives acted towards the museum, as well as analyses the affect that World War I had to the museum, yet despite of the difficulties the museum still proceed and even founded a special war department to collect and show museals about war – photos and letters of soldiers, uniforms and weapons.

The second part concentrates to the joys and sorrows of the work that volunteer collectors of antiquities dealt with daily. Antiquities were very popular back then, however there were also many nonprofessional archaeologists and speculators.

Hopefully this Master's paper inspires historians and other enthusiasts to research this valuable historical source. To me this experience was enlightening.

LISAD

Lisa 1. Joonis 1. Eesti kihelkonnad 20. sajandi alguses²⁴¹

²⁴¹ Eesti kihelkonnad: kihelkondade kaart = parishes of Estonia. Toimetanud: Leida Lepik. Tartu: Regio, 2009.

Lisa 2. Tabel 4. Kirjasaatjate paiknemine maakondades, kihelkondades ja linnades

Maakonnad ja kihelkonnad (järjestatud elanikkonna aktiivsuse järgi)	Kirja-saatjate arv	Elanike arv 1897. a*	Mitme elaniku kohta üks kirjasaatja	Elanike arv 1922. a	Mitme elaniku kohta üks kirjasaatja
I PÄRNUMAA					
1. Pärnu-Jaagupi	13	6526	502	5988	460
2. Halliste	17	8868	521	8136	478
3. Audru	9	5032	559	4617	513
4. Tori	15	8726	581	8006	533
5. Vändra	15	8742	582	8021	534
6. Saarde	19	11 474	603	10 527	554
7. Tõstamaa	9	6088	676	5586	620
8. Karksi	5	5334	1066	4894	978
9. Pärnu	3	4612	1537	4232	1410
10. Häädemeeste	4	6834	1708	6270	1567
11. Mikhkli (Koonga v)	0	3082	–	2828	–
Kokku	109	75 318	691	54 981	504
II VILJANDIMAA					
1. Pilistvere	23	10 364	450	8981	390
2. Helme	20	10 781	539	9343	467
3. Tarvastu	13	8174	628	7092	545
4. Kõpu	6	4979	679	3535	589

5. Kolga-Jaani	8	5936	742	5144	643
6. Paistu	9	9137	1015	7918	879
7. Põltsamaa	14	14 411	1029	12 488	892
8. Viljandi	7	9342	1334	8096	1156
9. Suure-Jaani	7	13 040	1862	11 300	1614
Kokku	107	86 164	805	73 897	691
III TARTUMAA					
1. Rõngu	17	6880	405	6249	368
2. Kodavere	29	11 922	411	10 829	373
3. Palamuse	8	4520	565	4106	513
4. Kambja	13	8243	634	7487	576
5. Puhja	7	4998	714	4540	649
6. Sangaste	11	11 118	1011	10 099	918
7. Laiuse	10	10 773	1077	9785	976
8. Maarja-Magdaleena	6	7153	1192	6497	1082
9. Otepää	5	7306	1461	6636	1327
10. Tartu-Maarja	7	10 367	1481	9416	1345
11. Torma(-Lohusuu)	11	16 969	1542	15 413	1401
12. Nõo	4	9927	2481	9017	2254
13. Võnnu	6	15 887	2647	14 430	2405
14. Äksi	3	8033	2677	7297	2432
15. Kursi	1	3592	3592	3263	3263
16. Rannu	1	4156	4156	3775	3775
Kokku	139	141 844	1020	128 839	926
IV VÕRUMAA					
1. Räpina	18	11 308	628	10 215	567
2. Vastseliina	11	11 809	1073	10 668	969
3. Urvaste	13	14 032	1079	12 676	975

4. Karula	4	4690	1172	4237	1059
5. Hargla	5	6019	1203	5438	1087
6. Rõuge	12	20 460	1705	18 483	1540
7. Kanepi	4	9078	2269	8201	2050
8. Põlva	4	15 674	3918	14 159	3539
Kokku	71	93 070	1310	84 077	1184
IV					
VIRUMAA					
1. Väike-Maarja	12	9379	781	7976	664
2. Iisaku	5	6119	1223	5204	1040
3. Jõhvi	17	23 916	1406	20 337	1196
4. Kadrina	8	11 945	1493	10 158	1269
5. Lüganuse	6	9372	1562	7970	1328
6. Simuna	7	12 418	1774	10 560	1508
7. Haljala	6	11 513	1918	9790	1631
8. Viru-Jaagupi	5	10 682	2136	9084	1816
9. Viru-Nigula	5	13 511	2702	11 489	2297
10. Vaivara	7	23 257	3322	19 777	2825
11. Rakvere	2	6687	3343	5687	2843
Teadmata	1	–	–	–	–
Kokku	82	138 811	1693	118 032	1439
VIII JÄRVAMAA					
1. Ambla	18	15 387	854	15 945	885
5. Peetri	3	3423	1141	3547	1182
2. Türi	6	8701	1450	9016	1502
3. Koeru	5	7827	1565	8110	1622
4. Järva-Jaani	3	8972	2990	9090	3030
6. Järva-Madise	1	3681	3681	3814	3814
7. Anna	0	3646	–	3778	–

Kokku	36	51 637	1434	53300	1481
VILÄÄNEMAA					
1. Mihkli (Veltsa v)	4	1437	359	1295	323
2. Varbla	4	2336	584	2105	526
3. Lihula	4	3044	761	2743	685
4. Märjamaa	7	5662	808	5101	728
5. Hanila- Karuse	6	6665	1110	6005	1000
6. Reigi	2	3765	1882	3392	1696
7. Martna	2	3772	1886	3399	1699
8. Vigala	3	7246	2415	6528	2176
9. Kullamaa	3	9504	3168	8563	2854
10. Emmaste	1	3907	3907	3520	3520
11. Noarootsi	1	4675	4675	4212	4212
12. Lääne- Nigula	1	5541	5541	4992	4992
13. Ridala	1	5622	5622	5065	5065
14. Kirbla	0	2458	–	2215	–
15. Käina	0	5071	–	4569	–
16. Pühalepa	0	6075	–	5473	–
17. Vormsi	0	2844	–	2563	–
Kokku	39	79 624	2042	71 740	1839
IX SAAREMAA					
1. Kihelkonna	7	7742	1106	7409	1058
2. Mustjala	2	3389	1694	3244	1622
3. Pöide	3	5204	1734	4980	1660
4. Muhu	3	6158	2052	5893	1964
5. Anseküla	1	2646	2646	2533	2533
6. Karja	1	3078	3078	2946	2946
7. Kärla	1	3261	3261	3121	3121

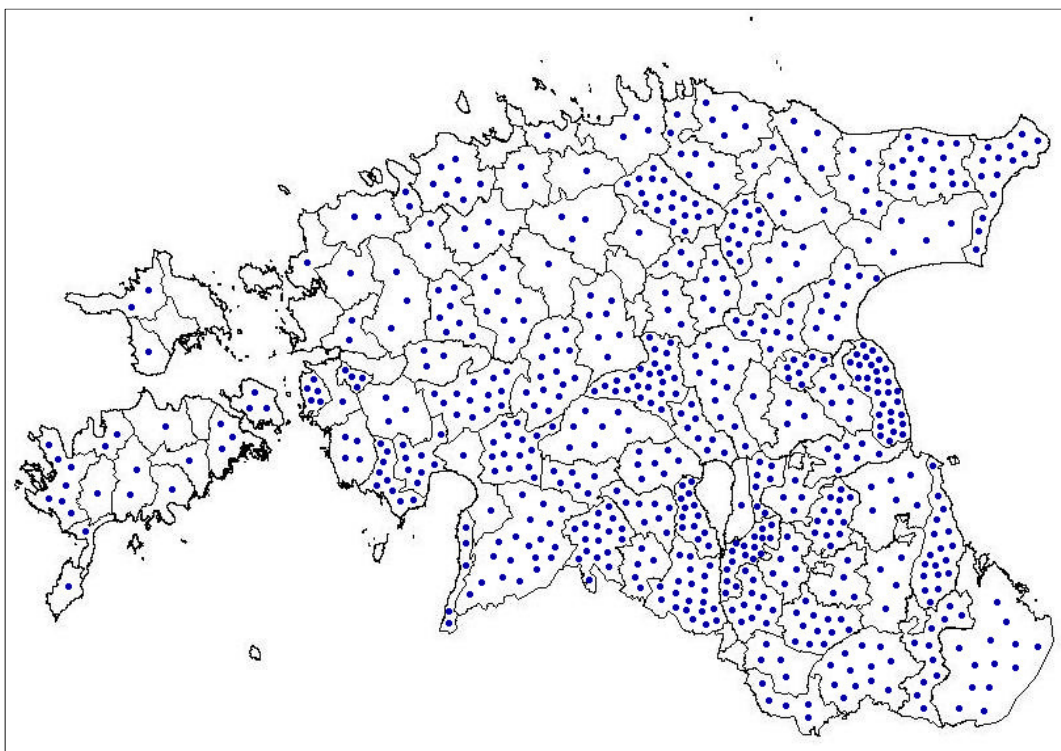
8. Kaarma	2	7022	3511	6720	3360
9. Valjala	1	3945	3945	3776	3776
10. Püha	1	4032	4032	3859	3859
11. Jämaja	1	4209	4209	4028	4028
12. Jaani	0	2378	–	2276	–
13. Ruhnu	0	283	–	271	–
Kokku	23	53 347	2319	51 056	2220
VII HARJUMAA					
1. Rapla	8	5951	743	6053	756
2. Nissi	3	5175	1725	5264	1754
3. Harju-Madise(-Risti)	4	7022	1755	7143	1785
4. Hageri	4	7654	1913	7786	1946
5. Keila	7	18 218	2602	18 533	2647
6. Kuusalu	4	10 566	2641	10 748	2687
7. Jüri	2	5906	2953	6008	3004
8. Kose	3	9104	3034	9261	3087
9. Harju-Jaani	2	6133	3066	6239	3119
10. Juuru	1	6512	6512	6624	6624
11. Jõelähtme	1	6958	6958	7078	7078
Kokku	39	89 199	2287	90 737	2327
X SETUMAA (kirjasaatjatega esindatud piirkonnad)*					
1. Petseri vald	7	–	–	6681	954
2. Petseri linn **	2	–	–	2013	1006
3. Pankjavitse vald	2	–	–	4792	2396
4. Lobodka vald (Mikitamäe,	1	–	–	10 973	10973

Järvesuu, Kulje)					
Kokku	12	–	–	24 459	2038

Linnad (järjestatud elanikkonna aktiivsuse järgi)	Kirja- saatjate arv	Elanike arv 1897. a	Mitme elaniku kohta üks kirjasaatja	Elanike arv 1922. a	Mitme elaniku kohta üks kirjasaatja
1. Viljandi	39	7736	198	9400	241
2. Paide	11	2507	227	2980	270
3. Võru	18	4152	230	5077	282
4. Tartu	162	42 308	261	50 342	310
5. Kuressaare	12	4603	383	3364	280
6. Pärnu	33	12 898	390	18 499	560
7. Rakvere	15	5890	392	7660	510
8. Haapsalu	7	3212	458	4251	607
9. Tallinn	127	64 572	508	122 419	963
10. Valga	13	10 922	840	9455	727
11. Paldiski	1	900	900	1053	1053
12. Narva	12	16 599	1383	26 912	2242
Kokku	450				

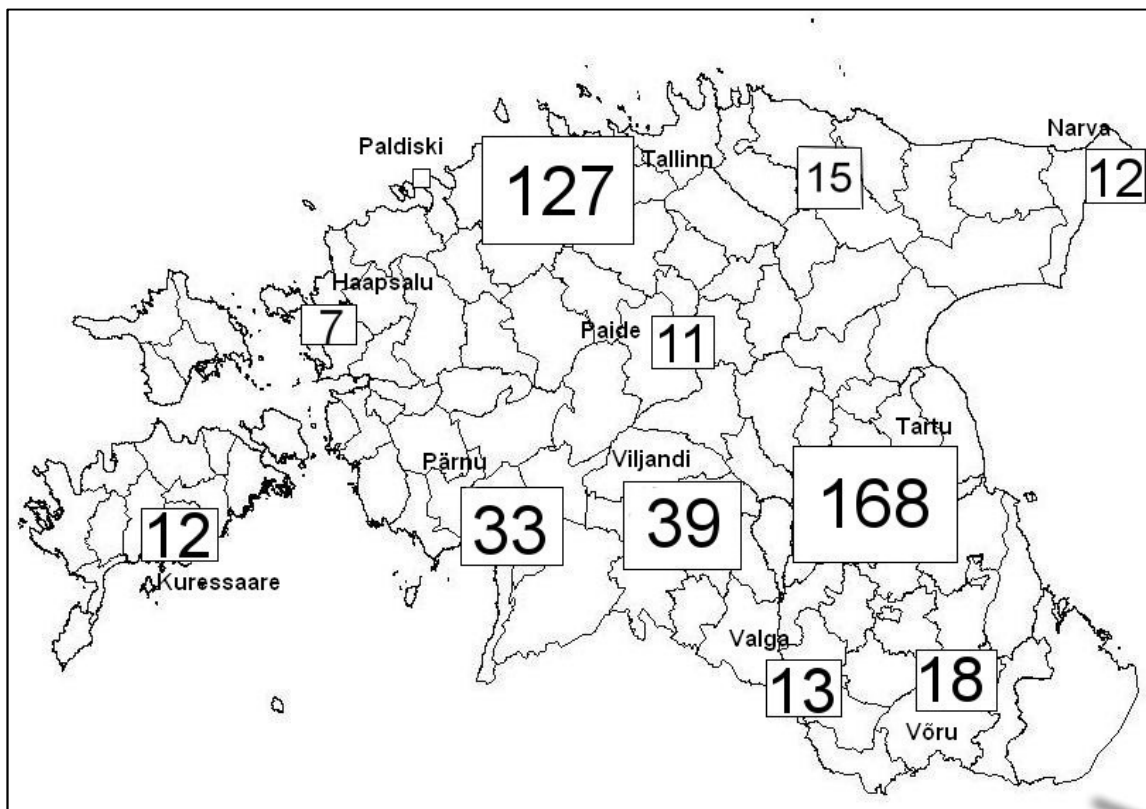
* Värviliselt on toodud aktiivsemad kihelkonnad ja linnad.

Lisa 3. Joonis 2. Kirjasaatjate paiknemine kihelkondades

* Iga täpp täistab üht kirjasaatjat.

Lisa 4. Joonis 3. Kirjasaatjate ja paiknemine Eesti linnades

Lisa 5. Tabel 5. Kirjasaatjate paiknemine ja aktiivsus Tsaari-Venemaal.²⁴²

Kubermangud		Kirjasaat- jate arv	Eestlastest elanike arv 1897. a loenduse andmeil.	Mitme eestlasest elaniku kohta üks kirjasaatja
Peterburi linn ja kubermang		74	56 806	768
Samara		6	2029	338
Tauria (Krimm)		6	2210	368
Pihkva		5	25 458	5091
Vitebsk		5	907	181
Tver		3	1516	505
Ufaa		2	617	308
Vjatka		2	209	104
Smolensk		2	301	150
Moskva		2	396	198
Pensa		2	123	62
Kuramaa		1	620	620
Novgorod		1	3112	3112
Hersoni		1	303	303
Muud	Arhangelsk	1	862	39
	Harkov	2		
	Irkutsk	1		
	Jenissei	2		
	Kaluuga	1		
	Kiiev	1		
	Kostroma	1		
	Lugansk	1		

²⁴² Koostamise alus: Raag, Raimo. Eestlane väljaspool Eestit. Tartu Ülikooli kirjastus: 1999. Lk. 10. Aun, Toivo. Estonian Emigration Within the Russian Empire, 1860–1917. – Journal of Baltic Studies. 17/4, 1986. Lk 23.; Graf, Mati. VK(b)P eesti seksioonid. Tallinn: Eesti Raamat, 1978. Lk 11–12.

	Olonetsi	1		
	Orelli	1		
	Rõbinsk	1		
	Stavropol	1		
	Tbilisi	3		
	Tobolsk	1		
	Tomsk	1		
	Vladivostok	3		
Teadmata		40	-	-
Kokku		171	95 469	12 147

Lisa 6. ERM Fk 625:18 Eesti Rahva Muuseumi ametnikud 23. veebruaril 1915. a.

Edgar Eisenschmidt, Frieda Kõrvel, Johannes Pääsuke, Voldemar Kolga, Gustav Matto ja Linda Kurs 23. veebruaril 1915. a. Foto: Johannes Pääsuke

Lisa 7. ERM Fk 365:52 Muuseumi ametnikud ERM-i kogude juures 1911. a.

Karl Eduard Sööt, Kristjan Raud, Gustav Matto ja Edgar Eisenschmidt Vanemuise kolmanda korruse ruumides ERM-i kogude juures 1911. a. Foto: Jaan Kristin.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kristi Ütt, sünnikuupäev: 29.01.1985

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud magistritöö Eesti Rahva Muuseumile aastatel 1909–1923 saadetud poolametlikud kirjad ajalooallikana, mille juhendaja on Aadu Must,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 10.05.2015